

HOOFSTUK 3

DIE NED. GEREK. KERK - MET RAS, VOLK EN NASIE IN DIE BRANDPUNT

3.1 REAKSIE OP RAS, VOLK EN NASIE VANUIT SUID-AFRIKA

3.1.1 Die Openbare mening

Die besluite oor rasse- en ekumeniese sake van die Algemene Sinode van 1974 wat in die publikasie *Ras, Volk en Nasie en Volkereverhoudinge in die lig van die Skrif* vervat is, het onmiddellike reaksie tot gevolg gehad. Dit was veral die openbare media wat 'n groot rol gespeel het in die eerste reaksie op dié besluite. Vanaf Dinsdag 22 Oktober 1974 was koerante vol opspraakwekkende berigte waaronder die volgende: "Ontugwet moet vir nog volke geld"¹; "Gemengde Huwelike: Ongeoorloof sê Sinode"²; "Kerklike debat oor gemengde huwelike bly oop"³; "4 Bruin besoekers verwerp sinodebesluit"⁴; "Move on 'mixed' marriage"⁵; "Saambid: 'n Harde nee van die Sinode"⁶; "Saambid van Rasse: swye"⁷; "Velkleur maak vir prediker geen verskil"⁸; "Saambid: Kerkrade kan besluit"⁹; "Kerke met oop Deure"¹⁰.

Wanneer hierdie reaksie bestudeer word, is dit duidelik dat die media aan veral twee temas heelwat aandag geskenk het, naamlik: *Gemengde huwelike* en *Gesamentlike aanbidding*. Dit is verder opvallend dat hierdie twee sake van beide kante

van die spektrum benader is. In sommige gevalle is die sinode geloof vir positiewe besluite wat geneem is terwyl dieselfde besluite uit ander oorde skerp veroordeel is. Ten einde hierdie reaksie te evalueer, word die twee temas afsonderlik aan die orde gestel.

3.1.1.1 Gemengde Huwelike

Op Dinsdag 22 Oktober 1974 berig *Die Burger* op sy voorblad onder die opskrif *Gemengde Huwelike: Ongeoorloof sê Sinode*: "'n Belangrike aanbeveling van die Landman-kommissie in verband met gemengde huwelike is gisteraand deur die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk ingrypend gewysig. Terwyl in die oorspronklike aanbeveling gesê word dat sekere omstandighede gemengde huwelike uiters ongewens maak, maar dat sulke omstandighede nie vir alle tye en alle situasies normatief is nie, het die Sinode nou besluit dat sulke huwelike ongewens bly solank die belemmerende faktore bestaan. So 'n huwelik is ook nie net ongewens nie, maar ongeoorloof."¹¹ Hierdie besluit het skerp reaksie ontlok, en dit was veral ds. Alan Boesak, student te Kampen in Nederland, wat van mening was dat 'n groot konfrontasie tussen die Ned. Geref. Kerk van Afrika, die Ned. Geref. Sendingkerk en die Ned. Geref. Kerk aan die kom was¹² - inderdaad profetiese

woorde, wat die weg sou aandui waarlangs oor hierdie besluite gedebateer sou word.

Die debat oor *Gemengde huwelike* sou nog vir die volgende jare steeds opslae maak, en deel bly van die kerklike gesprek. In *Die Kerkbode* van 28 Januarie 1976 het ds FA Kock opnuut olie op die vuur van hierdie geskil gegooi deur die sinodebesluite krities te bevraagteken.¹³ Hy het ondermeer gevra: "Presies watter faktore, en in watter mate aanwesig, kwalifiseer nou in hierdie verband as sterk genoeg om die gelukkige bestaan en volle ont-plooiing van 'n Christelike huwelik daadwerklik te strem? Met ander woorde: wanneer is die Kerk geroepe om daadwerklik alarm te blaas, en wanneer kan sake maar toegelaat word om hulle historiese gang te gaan?"¹⁴ en verder: "Wat is die presiese lading, inhoud en konnotasie van die uitdrukking wat so maklik gebruik word, naamlik: godgewe verskeidenheid en identiteit."¹⁵ Uit die reaksie wat hierdie artikel ontlok het is dit duidelik dat ds Kock 'n fundamentele standpunt van die Ned. Geref. Kerk bevraagteken het.

Die eerste sterkbewoorde brief verskyn reeds op 31 Maart 1976 in *Die Kerkbode* onder die opskrif *Sinode en Rasge-*

mengde Huwelike. Hierin skryf HL du Plessis dat die Ned. Geref. Kerk die lig van die Evangelie veral na die eie kudde uitdra om hulle te voed en te steun¹⁶ en verder "wanneer 'n mens dan stukke lees soos die oor die sinode en rasgemengde huwelike (D.K. 28.01.76) dan voel 'n mens soos 'n kind wat soos golwe geslinger en heen en weer gedrywe word deur winde van leringe en verandering."¹⁷ Hy vervolg deur te vra: "Het die Kerk deur al die jare van sy bestaan in Suid-Afrika nog altyd onchristelik opgetree deur nie sy stem teen die verbod op gemengde huwelike te verhef nie, of het ons geestelike leiers nou nuwe waarhede in die Woord van God ontdek wat voorheen bedek was, of kan dit dalk wees dat die Kerk hom nou die reg toeëien om soos sekulêre bewegings 'n kontroversiële mening uit te spreek, en laat hy dan toe dat sommige leraars openlik van daardie mening mag verskil sonder om as verkeerd gereken te word? Waar vind die leek dan die waarheid as die waarheidsverkondigers toegelaat word om teenstrydighede as die waarheid openlik te verkondig? Kan 'n Kerk wat sulke praktyke toelaat dan nog aanspraak daarop maak dat dit nog waarlik Kerk is of het dit miskien ontaard tot 'n openbare meningsvormer in plaas van Evangelieverspreider en ons profete tot redevoerders in plaas van Woordverkondigers, Waarheidsverkondigers"¹⁸

- voorwaar 'n striemende aanval wat duidelik aantoon dat die Algemene Sinode in 1974 baie naby aan "te vêr" gegaan het. Die beleid van die Ned. Geref. Kerk was duidelik baie diep gewortel onder sy lidmate, en dit sou veel kos om dit te verander.

Op 4 Augustus 1976 skryf GJ Naude in *Die Kerkbode*: "Ons wil die br. HL du Plessis van harte dank vir hierdie skrywe" en vervolg dan: "Dit is ons sterkste beswaar teen die skrywe van 28/1/76 in D.K. 'dat die grootpad vir onse God gebaan moet word' deur sogenaamde belemmerende faktore wat wil verhinder dat alle mense in een stroom gekeer word, wat evolusionêr verswak moet word om 'n ongehinderde vrye verkeer tussen onderskeie kleur- of kultuurgroepe, veral op kerklike gebied deur gesamentlike aanbidding en die invoeging van die hele kerk (moeder en dogter) onder een sentrale kerkbestuur of algemene sinode te bring"¹⁹ en verder: "hierdie opheffing van volksgrense is die wêreldkreet van eenheid van die dag wat seker nie die ryk van Christus nie, maar veeleer die ryk van die Anti-Chris bevorder."²⁰

Uit bogenoemde (en talle ander briewe in dieselfde trant) blyk dit duidelik dat die Ned. Geref. Kerk vasgevang was

in sy beleid van afsonderlike ontwikkeling van baie jare. Dit is opvallend dat kritiek op die besluite oor *gemengde huwelike* telkens wanneer lidmate aan die woord was uit meer konserwatiewe kringe gekom het. Die Ned. Geref. Kerk kon dit nie waag om meer liberale besluite te neem sonder om talle van sy lidmate wees en verwese te laat nie. JJP Nortier se woorde sou inderdaad profeties word: "Ek glo nie daar is groter en ernstiger sake vir ons Kerk om oor te besluit vir die toekoms, as gesamentlike aanbidding en gemengde huwelike nie.

Omdat die besluite wat geneem moet word so gewigtig is, moet elke lidmaat van ons Kerk sy knieë voor die Here buig, en sy lig en leiding vra, en ook dat die Here ons daarvoor sal bewaar dat daar nie besluite geneem sal word wat ons kerkbesoek skade sal aandoen, en skeuring in ons kerk veroorsaak nie."²¹

Hiermee word ook die tweede tema wat reaksie uitgelok het aan die orde gestel, naamlik *Gesamentlike aanbidding*.

3.1.1.2 Gesamentlike Aanbidding

Op Woensdag 23 Oktober 1974 was *Gesamentlike aanbidding* voorbladnuus in *Die Burger* onder die opskrif "Saambid: Kerkrade kan beslis" en berig die dagblad: "Kerkrade van

die N.G Kerk sal voortaan die vryheid hê om self te besluit oor gesamentlike aanbidding, het die Algemene Sinode gister in Kaapstad besluit. 'n Voorstel deur prof. dr. Ben Marais dat die Sinode by Kerkrade aanbeveel om hul deur vir alle volkgroepe oop te gooi, is egter verwerp."²² Dit was die begin van 'n debat wat nog vir jare in die media sou voortduur, en uit verskillende oorde verskillend geïnterpreteer sou word. So het *Die Transvaler* van Woensdag 23 Oktober 1974 berig dat *gesamentlike aanbidding* verwerp is onder die opskrif "Saambid: 'n Harde nee van die Sinode!"²³ Dit is opvallend dat selfs tussen dié twee dagblaaië 'n duidelike klemverskil was.

Op 2 November berig *Die Burger* onder die opskrif "Kerke met oop Deure" dat die besluite wat geneem is insake *gesamentlike aanbidding* verwelkom moet word en vervolg: "Nou dat die Algemene Sinode namens almal verklaar het dat gesamentlike aanbidding - of beter gesê gemengde aanbidding - in sekere omstandighede en by sekere geleenthede (waaroor plaaslike kerkrade self kan besluit) wenslik en moontlik is, en die seën van die Kerk het as 'n vorm van geloofsgemeenskap waarby die moeder- en dogterkerke, of blanke en anderskleurige kerke, saam

betrokke kan wees kragtens hulle gemeenskaplike geloof, sal daar hopelik oor die hele land 'n meer ontspanne en onbevange houding hierteenoor wees."²⁴ Die berig word afgesluit met die woorde: "Die Kerk se deur - en ons hart - is oop vir elke medegelowige."²⁵

Almal sou egter nie hierdie besluite van die sinode so positief waardeer nie. In verskeie briewe en artikels is hierdie besluite "nader gekwalifiseer" en is 'n duidelike teësinningheid teen die besluite te bespeur.²⁶ Net soos met *gemengde huwelike* het die sinode so vêr gegaan as wat hy kon, sonder om groot weerstand op te wek. Van oral het duidelike waarskuwingsklanke gekom. So skryf ds DJ Conradie byvoorbeeld: "Die pleit in moeder- en dogterkerke (en wat van die dogterkerke onder mekaar?) is nie vreemd in hierdie tyd van humanistiese aspirasies nie. Die vraag bly of daar tyd vir Christene binne die kerke is om hul oor die institutêre (of humanistiese) organisasie van wit, bruin en swart binne die N.G. Kerkeverband, meer te bekommer as oor die redding van siele?"²⁷ 'n Ander lidmaat skryf: "Nou het hulle elkeen hulle eie kerk in hulle gemeenskap en sal dus uit hulle pad moet gaan om by ons kerk uit te kom. Ek kan nie die nodigheid of nut daarin sien nie. Nee ons moet nou nie heeltemal oorhoops

raak met ons 'liefde' teenoor ons naaste nie."²⁸

Uit bogenoemde berigte wat maar 'n druppel in die emmer is, is dit duidelik dat daar groot verskil van mening was onder lidmate van die Ned. Geref. Kerk. Die lidmate was duidelik gewoond aan 'n beleid van afsonderlike kerke, - 'n eie kerk vir elke volk soos wat dit sedert 1857 ontwikkel het, derhalwe is enige beweging weg van hierdie beleid af met groot agterdog bejeen.

Dit is egter nie net in die openbare pers waar *gemengde huwelike* en *gesamentlike aanbidding* opslae gemaak het nie. Toe die streeksinodes van die Ned. Geref. Kerk in 1975 vergader was dit duidelik dat gemeentes, ringe en sinodes duidelik bekommerd was dat sake te vinnig loop en ook hier is afkeur enersyds en waarskuwende klanke andersyds gehoor!

3.1.2 'n Gemeente in beroering: Migdol - Wes-Transvaal

Ras, Volk en Nasie het in baie gemeentes beroeringe veroorsaak. Hiervan was die gemeente Migdol in Wes-Transvaal 'n uitstekende voorbeeld. Op grond van die besluite wat die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk in 1974 geneem het, het hulle die volgende versoekskrif aan die

Sinode van Wes-Transvaal wat in Augustus 1975 te Potchefstroom byeengekom het, gerig:

"Geagte Broeders,

Die Kerkraad van Migdol wil dit hiermee onder die Sinode se aandag bring dat die besluite van die Algemene Sinode in verband met rasse-aangeleenthede - in besonder betreffende gesamentlike aanbidding, die beskikbaarstelling van kerklike geboue in blanke gebiede aan nie-blankes, en gemengde huwelike - groot beroeringe in ons gemeente veroorsaak het, soveel so dat 'n paar van ons lidmate hulle lidmaatskap van die N.G. Kerk opgesê het (om by die Hervormde Kerk van Afrika aansluiting te soek).

Met die oog op genoemde beroering en ontevredenheid in ons gemeente, is 'n buitengewone kerkraadsvergadering op 26 Februarie 1975 gehou, waarop die Algemene Sinode se genoemde besluite deeglik bespreek is, en waarna die kerkraad die volgende eenparige besluite geneem het:

'In die lig van die jongste besluite van die Algemene Sinode in verband met rasse-aangeleenthede, en in besonder oor die kwessies van gesamentlike aanbidding van blank en nie-blank, die beskikbaarstelling van kerkgeboue (kerke en/of kerksale) in blanke gebiede aan nie-blankes (vir watter doel ook al), asook die kwessie

van gemengde huwelike tussen blank en nie-blank, besluit die kerkraad dat:

- 1) In die gemeente Migdol daar geen gesamentlike aanbidding tussen blank en nie-blank (in die blanke gemeente) mag plaasvind nie.
- 2) Hier geen blanke kerkgeboue (kerk of kerksaal) beskikbaar gestel mag word aan nie-blankes nie, vir watter doeleindes ookal.
- 3) Geen gemengde huwelik tussen blank en nie-blank geduld sal word nie; MAAR
- 4) Dat ons sal voortgaan om die beginsel en toepassing van afsonderlike ontwikkeling in sy tradisionele vorm, ook op die gebied van die kerk - sy godsdiensoefeninge en werksaamhede - te handhaaf en uit te bou, op voetspoor van die gebruik van ons vaders; asook om voortvloeiende hieruit, die kerklike of sendingbeleid van die daarstelling en uitbouing van afsonderlike inheemse jongkerke, volgens etniese vereistes, te eerbiedig en te handhaaf, tot eer van God en tot heil van al ons lidmate in moeder- sowel as dogterkerke; en
- 5) Ons sal beywer om dit (voorafgaande besluite) algemene beleid van die N.G. Kerk te maak.

Versoek: Met die oog op die voorafgaande word die Sinode

versoek om die hele aangeleentheid nogeens de novo te ondersoek en te bespreek, veral met inagneming van die feit dat die Algemene Sinode se besluite in dié verband baie radikaal is en teenstrydig met diepgewortelde opvattinge en praktyke van ons lidmate - opvattinge en praktyke wat ook nog nie klink en klaar bewys is as synde in stryd met Gods Woord, of synde uit kwade gesindheid van hart, nie.

AG de Witt V.D.M.

Namens die Kerkraad van Migdol

Migdol 5 April 1975"²⁹

Wanneer hierdie versoekskrif onder oë geneem word is dit duidelik dat die besluite van die Algemene Sinode van 1974 soos wat dit in *Ras, Volk en Nasie* opgeneem is, heeltemal te "radikaal" of eerder te "liberaal" was. Twee sake wat direk met *Ras, Volk en Nasie* verband hou, word as probleme aangedui naamlik: *gemengde huwelike* en *gesamentlike aanbidding* - én dit nadat *Ras, Volk en Nasie gemengde huwelike* as "uiters ongewens"³⁰ tipeer het en *gesamentlike aanbidding* tot bepaalde geleenthede beperk is.³¹ Hierdie standpunt van die gemeente verteenwoordig dus die meer konserwatiewe gevoel wat binne die Ned. Geref. Kerk teenwoordig was, 'n gevoel wat ook tydens die bespreking van die verslag op die sinode duidelik na vore gekom het.³²

Dit is daarom nie moeilik om die duidelike politieke ondertone raak te sien nie. Die regeringsbeleid van die dag, naamlik die van afsonderlike ontwikkeling word direk op die kerk van toepassing gemaak, terwyl die sendingbeleid van die Ned. Geref. Kerk ook ingespan word om die gemeentese standpunt te verdedig. Dit is ironies dat "diepgewortelde opvattinge en praktyke van lidmate" die norm is waarvolgens die besluite van die Algemene Sinode veroordeel is, omdat hierdie opvattinge en praktyke "nog nie klink klaar bewys is as synde in stryd met Gods Woord" te wees nie. Die praktyk is dus weer eens bo die Woord gestel, 'n tendens wat ook by die Algemene Sinode voorgekom het, en wat duidelik 'n groot rol gespeel het in die formulering van die kerk se standpunt oor *gemengde huwelike*.³³ Die gemeente het dus bloot voortgegaan op dieselfde weg wat die Algemene Sinode ingeslaan het, 'n weg waar die praktyk die norm was en waar dié norm geregverdig is, omdat die Woord dit nie eksplisiet verbied het nie.

Die volgende twee aanbevelings het voor die sinode gedien:

- "1. Die Sinode neem kennis van pte. 1 - 4, en aanvaar dit as die goeie reg van die kerkraad om die besluite te neem en te implementeer in die lig van die besluite

van die Algemene Sinode.

2. Die versoek om die hele aangeleentheid de novo te ondersoek moet as gravamen langs die gewone kerklike kanale met die redes daarvoor ingedien word, veral met die bewyse dat die besluite in stryd is met Gods Woord."³⁴

Albei bogenoemde aanbevelings is verwerp en die volgende amendemente is aanvaar:

- "1. Dat dit binne die goeie reg van die Kerkraad van Migdol is om punte 1 - 4 te handhaaf.
2. Die sinode besluit dat die Kerkraad van Migdol se punt 5 die weg van gravamen mag bewandel."³⁵

Hierdeur was die pad vir die gemeente oop om die weg van gravamen te bewandel. Uit hierdie besluite van die sinode kan met redelike sekerheid afgelei word dat die oorgrote meerderheid afgevaardigdes na die sinode tevrede was met die besluite van die Algemene Sinode. Dit blyk duidelik uit pt 2 van die amendement wat aanvaar is, dat die sinode hom nie met hierdie standpunt wou vereenselwig nie en bloot aan die gemeente toestemming tot die weg van gravamen verleen het, en tog was die gebeure in die Ned. Geref. Gemeente Migdol'n vroegtydige waarskuwing van wat in die

toekoms sou gebeur indien die beleidsrigting wat die kerk wou inslaan nie by gemeentelede inslag sou vind nie. Die geskiedenis het geleer dat hierdie stelling korrek is.

Beroeringe het egter nie net op gemeentevlak voorgekom nie, maar ook op ringsvlak. Die eerste waarskuwende klanke binne die Ned. Geref. Kerk is ook hier gehoor.

3.1.3 'n Ring laat sy waarskuwende stem hoor: Die Ring van Piet Potgietersrus

Dit was egter nie net gemeentes wat in beroering was nie. Ook verskeie Ringe het probleme gehad met besluite in *Ras, Volk en Nasie*. Tydens die sitting van die Sinode van Noord-Transvaal in 1975 het die volgende pleidooi teen *gesamentlike aanbidding* afkomstig uit die Ring van Piet Potgietersrus voor die sinode gedien.

"Die Ring wil die volgende stel aan hoogerwaarde Sinode:

- 7.1 Dat die kerk op hierdie stadium uiters versigtig en met wysheid sal beraad, in eie kring asook op ekumeniese byeenkomste, oor sulke kontensieuse sake soos gesamentlike aanbidding en gemengde huwelike.
- 7.2 Die Ring stel 'n hoë prys op die eenheid van die Kerk van Christus onder die volkere van die wêreld, maar

het 'n hoë waardering vir die eie gestalte wat die Kerk van Christus onder elke volk van die wêreld aanneem.

- 7.3 Die Ring sien die noodsaaklikheid in van kontak met die kerke wat die N.G. Kerk deur die jare opgebou het en steun skakeling met die jongere kerke op Kerkraads, Rings en Sinodale vlak.
- 7.4 Die Ring sien egter nie die heilsnoodsaaklikheid daarvan in om gesamentlike aanbidding te steun met die veronderstelling dat dit tot enige heil en stigting vir beide groepe sal dien of dat dit in enige behoefte of nood sal voorsien nie.
- 7.5 Die Ring sien nie sy weg oop om teen die agtergrond van die kerkgeskiedenis in ons land en die sendingbeleid van die kerk deur die jare, hierdie saak voor ons blanke lidmate te verdedig nie.
- 7.6 Die Ring wil ten slotte vriendelik waarsku dat hy voorsien dat gesamentlike aanbidding of selfs die bepleiting daarvan in kerklike kringe uiteindelik nie die wesenseenheid van die kerk van Christus sal bevorder nie, maar dat dit juis die spontane samehorigheid van die Kerk in gevaar sal stel en dat dit per slot van sake net een saak is wat skade ly en dit is die Evangelie. Die Kerk word wysheid en verantwoordelikheid toegebid in sy beraad oor hierdie

aangeleentheid." ³⁶

Dit is duidelik dat die besluit oor *gesamentlike aanbidding* in die gemeentes van hierdie ring probleme geskep het, daarom die woord van waarskuwing. Tereg het die sinode 'n ondertoon van kommer in die skrywe bemerk. Dit is derhalwe aan die kommissie wat verantwoordelik was vir die Herderlike Brief opgedra om gerusstellende riglyne in die verband aan gemeentes deur te gee. ³⁷ Hierdie besluit is as volg in die Herderlike Brief verwoord: "Juis in hierdie tyd van groter kontak met en skakeling tussen Moeder- en Dogterkerke, word kerkrade en lidmate versoek om met groot takt en wysheid op te tree. Kontak moet nie afgedwing word of demonstratief wees nie, maar gesonde kontak by geleentheid moet ook nie verhinder word nie. In elke geval moet die kerkrade self oor hierdie saak besluit, volgens die beleid wat die Algemene Sinode neergelê het." ³⁸

Dié sinode het duidelik die besluite van die Algemene Sinode en die formulering daarvan in *Ras, Volk en Nasie* wat as volg lui: "Geestelike gemeenskap word onder meer daar beleef waar gelowiges in geestelike gemeenskap met Christus deur sy Woord en Gees bymekaar is. Hierdie gemeenskap kan ook beoefen word waar gelowiges uit verskillende kerke by

geleentheid saambid. Die wyse waarop dit in die kerk sal plaasvind, is die verantwoordelikheid van die plaaslike kerkraad",³⁹ onderskryf. In die motivering vervolg *Ras, Volk en Nasie*: "Hoe hierdie besondere geleenthede ingerig moet word, is die verantwoordelikheid van die 'plaaslike kerkraad wat met die nodige wysheid' moet handel sodat die doel van die byeenkoms nie deur die wyse van die byeenkoms vernietig sal word nie."⁴⁰

Die geskiedenis het intussen beslis dat ook hierdie waarskuwingswoord van die Ring van Piet Potgietersrus tydig was. Dit was duidelik dat die lidmate van die Ned. Geref. Kerk nog nie gereed was vir "oop kerke" nie. Daarvoor was die beleid van afsonderlike ontwikkeling te diep gewortel. Al het die sinode kontak oor die kleurskeidslyn tot die uiterste minimum beperk, was slegs die moontlikheid daarvan vir sommige die spreekwoordelike rooi doek voor die bul.

Kritiek teen *Ras, Volk en Nasie* het egter ook vanuit die streeksinodes van die Ned. Geref. Kerk gekom.

3.1.4 Die streeksinodes reageer

3.1.4.1 Wes-Transvaal

Die Sinode van Wes-Transvaal het in die hantering van die

Migdol-versoek reeds in 'n mate getoon wat sy standpunt was.⁴¹ Tog het die probleem van *gesamentlike aanbidding* meer aandag van die sinode geverg en weer was dit die stelling wat lui: "Geestelike gemeenskap word onder meer daar beleef waar gelowiges in gemeenskap met Christus deur sy Woord en Gees bymekaar is. Hierdie gemeenskap kan ook beoefen word waar gelowiges uit verskillende kerke by geleentheid saam aanbid. Die wyse waarop dit in die kerk sal plaasvind, is die verantwoordelikheid van die plaaslike kerkraad",⁴² wat probleme veroorsaak het.

Op voorstel van ds MJP Olivier en oudl AP van der Colf het die sinode besluit om bogenoemde besluit as volg te interpreteer: "Waar gelowiges uit verskillende kerke by geleentheid saam kan aanbid moet ons nooit vergeet dat die primêre in aanbidding nie die gelowige is wat opgaan na die plek van aanbidding om daar te gaan aanbid nie. In teendeel die primêre is God wat deur Sy Woord en Gees tot die aanbidder spreek. Natuurlik is 'n erediens die ontmoeting tussen God en Sy volk. Hy spreek deur Sy Woord en Gees tot Sy volk en hulle bring aan Hom die groot offer van die aanbidding, die offer van hulle harte. As God nou deur Sy Woord en Gees tot Sy volk spreek dan spreek Hy tot Sy volk deur 'n bepaalde taal, die taal wat

die aanbieder kan verstaan en waarin en waardeur so 'n erediens sinvol kan wees. Die gewone en normale orde is dan dat elke etniese groep in sy bepaalde kultuur- en taalverband in hulle eie plekke van aanbidding bymekaar kom om te aanbid. Die 'by geleentheid' is dan die hoogs uitsonderlike, die bona fide gevalle waarvoor die kerkraad self besluit 'hoe en op watter wyse' hierdie spreke van God tot Sy volk en Sy volk se offer van aanbidding aan Hom sal plaasvind."⁴³

Dit is opvallend dat *gesamentlike aanbidding* ook hier die vernaamste struikelblok was. Hierdie besluit van die sinode was maar een van die talle pogings om die Algemene Sinode se besluit nader te kwalifiseer en toon opnuut aan dat daar kommer in kerklike kringe bestaan het oor genoemde besluit. Alhoewel die sinode nie saam met die gemeente Migdol die weg van gravamen wou bewandel nie was die gevoel duidelik: tot hier toe en nie verder nie was die waarskuwing wat weerklink het. Die Sinode van Wes-Transvaal het hom deur hierdie uitspraak geskaar by die koor van stemme wat opgeklank het om die Ned. Geref. Kerk te waarsku dat verdere besluite in die rigting groot probleme sou veroorsaak.

3.1.4.2 Die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika (Kaapse Sinode)

Die Kaapse Sinode het sedert *Cottesloe* in 1960 die voortou geneem in die stryd om te antwoord op die vrae wat te *Cottesloe* gevra is.⁴⁴ Dit was daarom geensins 'n verrassing dat hierdie sinode 'n heel ander gees sou adem oor die besluite in *Ras, Volk en Nasie* nie. Waar die oorgrote meerderheid menings van binne die Ned. Geref. Kerk waarskuwend van aard was, omdat dit uit meer konserwatiewe kringe gekom het, was die Kaapse Sinode 'n positiewe uitsondering! Nie alleen was voorstelle rondom *Ras, Volk en Nasie* meer progressief nie, maar hulle het ook 'n beduidende rol gespeel in die verspreiding van die verslag.

Daar is ten nouste met dr FE O'Brien Geldenhuys in die verband saamgewerk. Die Kaapse Buro van Inligting het gesorg vir die adresetikette vir die versending van die verslag aan lede van die kabinet; alle volksraadslede; senatore en provinsiale raadslede; lede van die wetgewende vergadering van Suidwes-Afrika; afdelingsrade; stadsrade; universiteite en kolleges.⁴⁵ Hieruit is dit duidelik dat die sinode hierdie verslag positief ondersteun het! Dit staan in skrilte kontras met ander streeksinodes, o.a. Vrystaat,⁴⁶ Suid-Trans-

vaal,⁴⁷ Natal,⁴⁸ Midde-Afrika⁴⁹ en Oos-Kaapland⁵⁰ wat slegs van die verslag kennis geneem het, en in enkele gevalle gevra het dat die besluite deur kerkrade aan lidmate oorgedra word.

Die sinode het egter ook verder gegaan en belangrike besluite geneem in sake *Ras, Volk en Nasie*. Op aanbeveling van 'n tydelike kommissie van die sinode is die volgende voorstel oor *rasgemengde huwelike* aan die vergadering voorgelê: "die sinode versoek die Algemene Sinode om heroorweging te skenk aan die formulering van sy besluit van 1974 insake *Rasgemengde Huwelike* (Hd 1974, 4.4 p 248, 616) en beveel die volgende aan: 'In beoordeling van *rasgemengde huwelike* moet met die volgende oorwegings rekening gehou word: Met die feit dat sodanige huwelike, kragtens die volstrekke eenheid van die menslike geslag, fisies moontlik is, voorts met die feit dat die belemmerende faktore wat in gegewe omstandighede die gelukkige bestaan en volle ontplooiing van 'n *rasgemengde huwelik* strem, soos byvoorbeeld die omstandighede wat met 'n bepaalde maatskaplike struktuur en kultuurpatroon saamhang, soos in Suid-Afrika, die aangaan van derglike huwelike uiters ongewens maak, maar dat terselfertyd bedink moet word dat dergelike

omstandighede nie noodwendig vir alle tye in alle situasies normatief is nie.⁵¹

Op hierdie voorstel is twee amendemente ingedien wat albei verwerp is, terwyl die voorstel aanvaar is. Albei hierdie amendemente was egter duidelik daarop ingestel om die sinode te hou by die besluite van die Algemene Sinode.⁵² Die sinode het sy besluit as volg gemotiveer: "Die amendement wat deur die Algemene Sinode aanvaar is sê te veel en is daarom as beleidsuitspraak onverantwoord. Dit gaan veral om punt 2 van die amendement wat soos volg lui: 'Faktore wat die gelukkige bestaan en die volle ontplooiing van 'n Christelike huwelik strem, sowel as faktore wat eventueel die godgegewe verskeidenheid en identiteit vernietig maak so 'n huwelik ongewens en ongeoorloof. Sodanige faktore word gevind waar daar groot verskille by die egliede is ten opsigte van sake soos godsdiens, maatskaplike struktuur, kultuurpatroon, biologiese afstammeling ens.' Die sinsnede 'sowel as faktore wat eventueel die godgegewe verskeidenheid en identiteit vernietig' laat die vraag ontstaan volgens watter norm die 'godgegewe verskeidenheid en identiteit' bepaal word en presies wanneer die grenslyne in hierdie verband oorskry word?

Ons hou rekening met die feit dat daar geen enkele suiwere ras bestaan nie en dat die etniese verskeidenheid in die dinamiese proses van die geskiedenis voortdurend gewysig word. Die betrokke sinsnede gaan uit van die veronderstelling dat die kerk in staat is om die 'godgegewe verskeidenheid' as 'n normatiewe gegewe in 'n konkrete historiese situasie te definieer. Ons is van oordeel dat die kerk geen grond in die Skrif vir hierdie pretensie het nie en dat hy dus vir sy standpuntbepaling van die status quo van die historiese situasie afhanklik is.

Ook die gebruik van die woorde 'en ongeoorloof' in die amendement, lei tot 'n konklusie wat nie deur die gegewens van die Skrif gesteun word nie. Nêrens in die Skrif word huwelike tussen persone wat ten opsigte van maatskaplike struktuur, kultuurpatroon en biologiese afstamming van mekaar verskil as ongeoorloofd bestempel nie. Daarby het die woord ongeoorloofd in hierdie verband kerkregtelike en staatsregtelike implikasies: indien sodanige huwelike tog voltrek word, is die veronderstelling dat die betrokke persone onder tug geplaas moet word, en dat die gereg in hulle geval sy loop sal neem. Ons is van mening dat hierdie toevoeging

'n oorspanning van die kerk se beleidsuitspraak is, en wat die kerk betref nie in praktyk sal funksioneer nie."⁵³

Hieruit kan afgelei word dat die Algemene Sinode se besluit vir hierdie sinode te kras was en op 'n grensoorskryding van die kerk se terrein neergekom het. Waar die meeste kritiek teen *gemengde huwelike* van die ander kant van die spektrum afkomstig was, was hierdie kerkvergadering van mening dat die kerk te ver gegaan het, in die opsig dat *gemengde huwelike* as *ongeoorloof* verklaar is. Met hierdie besluit het kritiek ook vanuit die teenoorgestelde kant gekom. Hierdeur het die Ned. Geref. kerk met *Ras, Volk en Nasie* in die spervuur beland.

'n Verdere belangrike voorstel wat op die sinode aanvaar is het gehandel oor die *verskeidenheid van volke* in die Nuwe Testament. Die aanbeveling van die Sinodale Kommissie vir die Studie van Rasse-aangeleenthede wat voor die sinode gedien het, het soos volg gelui: "Die sinode versoek die Algemene Sinode om heroorweging te skenk aan die formulering van sy besluit van 1974 insake die *verskeidenheid van volke* (Hd 1974 pt 3.2.4 p 611) en beveel aan dat die toegevoegde woorde: 'en handhaaf' of

verval of dat die woorde 'die beginsel van' na 'handhaaf' ingevoeg word. In die eerste geval lui die geëmendeerde besluit soos volg: 'Die Nuwe Testament aanvaar die feit van die verskeidenheid van volkere' en in die tweede geval: 'Die Nuwe Testament aanvaar en handhaaf die beginsel van die verskeidenheid van volkere' - dus ook met die weglating van die woorde 'die feit.'"⁵⁴

Op grond van 'n orde voorstel van ds GJ van der Merwe is die voorstel en 'n aantal amendemente na die kommissie terug verwys om met 'n nuwe voorstel na die sinode te kom.⁵⁵ Die tydelike kommissie het soos volg aanbeveel: "Die Sinode versoek die Algemene Sinode om die besluit vervat in die Handeling 1974 punt 3.2.4 bl 242 en 611 in heroorweging te neem en beveel aan dat die toegevoegde woorde 'en handhaaf' verval en dat die geëmendeerde besluit soos volg sal lui: 'Die Nuwe Testament aanvaar die verskeidenheid van volkere as 'n positiewe gegewe vir alle tye.'"⁵⁶ Hierdie voorstel is aanvaar en was 'n daadwerklike poging van die sinode om van die rigiede beleid van *volkeverskeidenheid* weg te beweeg. Alhoewel hierdie denkrigting nog sterk teenwoordig was, was die eerste tekens daar dat 'n amptelike vergadering van die Ned. Geref. Kerk probeer het om homself daarvan los te

maak. Hierdeur het die Kaapse Sinode 'n daadwerklike poging aangewend om die klem wat die Algemene Sinode van 1974 op *verskeidenheid* gelê te negeer.

Met hierdie twee positiewe voorstelle sou die Kaapse Sinode weer eens die pasaangeër wees oppad na 'n meer toegeeflike beleid. Die Algemene Sinode van 1978 moes egter eers hieroor besluit. Waar die ander sinodes wat wel reageer het almal geskerm en gewaarsku het, het die Kaapse Sinode weer eens 'n stap vorentoe geneem in 'n poging om die Ned. Geref. Kerk op 'n meer gematige midde-weg te hou!

3.1.5 Die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk: 1978

Die vyfde vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk het vanaf Woensdag 18 Oktober 1978 in Bloemfontein vergader⁵⁷, en was die eerste vergadering van die Algemene Sinode na die publikasie van *Ras, Volk en Nasie*.

In die verslag van die Breë Moderatuur is aan die sinode gerapporteer dat die Ekumeniese Kantoor die sinodale rapport van 1974 redaksioneel verwerk het en dat dit in Afrikaans, Nederlands, Engels en Duits vertaal is. Dit is egter veel-seggend dat die verslag vervolg: "terwyl die rapport oor

die wêreld versprei is, is daar nog talle gemeentes van ons kerk wat geen enkele kopie bestel het nie!"⁵⁸ Die Breë Moderatuur het dan ook by die sinode aanbeveel dat die sinode 'n beroep op kerkrade doen om minstens vir elke kerkraadslid een kopie van *Ras, Volk en Nasie* te bestel.⁵⁹

Hierdie was ongetwyfeld 'n situasie wat gevaarligte in die kerk laat flikker het. Was dit die eerste tekens dat die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk nie meer in voeling was met die lidmate van die kerk nie? Waarom is daar nie van so 'n belangrike beleidstuk meer gemaak nie, of het gemeentes en streeksinodes dit doelbewus vermy deur slegs daarvan "kennis te neem?" Wat ook al die rede mag wees, die geskiedenis het bewys dat hierdie tendens sou voortgaan en dat daar as't ware 'n generasiegaping tussen die Algemene Sinode en die gewone lidmate van die Ned. Geref. Kerk sou ontstaan, totdat die bom in 1986 met verreikende gevolge sou bars.⁶⁰

Die Breë Moderatuur meld verder dat daar oor die algemeen waardering bestaan vir die eerste deel van *Ras, Volk en Nasie* waar die Bybelse gegewens behandel word "bv dat

- 'ras' as begrip nie in die Skrif voorkom nie;
- ons nie aanvaar dat die afstammings van Kanaän

(Cham) vir ewig verdeel is nie;

- ons nie ons volk met Israel as Volk vergelyk nie;
- ons die eenheid en gelykwaardigheid van alle mense as skepsele van God handhaaf;
- ons verskeidenheid eerbiedig, maar nie tot enigste en hoogste beginsel verhef nie;
- ons die Skrif as uitgangspunt en norm aanvaar in ons besinning oor rasse- en volkeverhoudinge."⁶¹

Die kritiek teen *Ras, Volk en Nasie* het hoofsaaklik gewentel rondom die hoofstukke wat met die praktyk te doen gehad het. Dit het gewissel van versigtige vrae oor bepaalde standpuntinname, soos die feit dat 'n staatkundige bestel van afsonderlike ontwikkeling uit die Skrif afgelei kan word, tot die felste kritiek wat dié beleidstuk met apartheid gelyk gestel het.⁶²

Dit was in die gees van hierdie eerste kritiese opmerkings i.v.m. *Ras, Volk en Nasie* dat die sinode heroorweging moes skenk aan die twee versoeke van die Kaapse Sinode.⁶³

Wat die versoek oor *rasgemengde huwelike* betref, het die sinode besluit om sy standpunt te handhaaf, maar om die woord "ongeoorloof" te vervang met "hoogs afkeurenswaar-

dig."⁶⁴ Rondom die probleem van 'n verskeidenheid van volke het die Algemene Sinode sy standpunt van 1974 gehandhaaf.⁶⁵

Die wyse waarop die Algemene Sinode dié twee standpunte van die Kaapse Sinode doodgewoon van die tafel gegee het, het aangetoon dat die sinode nog nie gereed was vir meer progressiewe besluite nie. Hierdie houding van die Algemene Sinode sou grootliks bydrae tot die geloofwaardigheidskrisis waarin die kerk gedompel sou word.

'n Verdere belangrike saak waaraan die sinode aandag moes gee was die reaksie rondom die besluit oor *gesamentlike aanbidding*, en dit is op geen dubbelsinnige wyse gedoen nie. Die Sinodale Kommissie van Midde Afrika het die volgende aanbeveling gedoen: "1 Die Algemene Sinode neem met droefheid kennis van die besluite van sommige kerkrade waarvolgens toegang tot plaaslike gemeentes se kerkgeboue en lede van ander volksgroepe onder *alle* omstandighede (bv. begrafnisse) verbied word.

2 Die sinode wys kerkrade daarop dat om so 'n willekeurige hindernis in die weg van persone te lê wat verlang om in die huis van die Here 'n erediens by te woon:

2.1 in stryd met die Woord van God is en

2.2 'n verontagsaming is van die gees van verskeie

sinodes se besluite en in die besonder van die besluite van die Algemene Sinode van 1974."⁶⁶

Die Sinode het op aanbeveling van die tydelike kommissie van Leer en Aktuele Sake besluit om die aanbeveling as volg te wysig: "Die Algemene Sinode is van oordeel dat die besluite van sommige kerkrade waarvolgens toegang tot plaaslike gemeentes se kerkgeboue vir lede van ander bevolkingsgroepe onder *alle* omstandighede (bv. begrafnisse en huwelike) verbied word, nie strook met die besluite van die Algemene Sinode in die verslag nie" en om punt 2 te vervang met: "Die Algemene Sinode vestig andermaal die aandag van kerkrade op die besluit in Handeling 1974 p 275, punt 2.3 soos gewysig op p 625 wat soos volg lui: 'Geestelike gemeenskap word onder meer daar beleef waar gelowiges in gemeenskap met Christus deur sy Woord en Gees bymekaar is. Hierdie gemeenskap kan ook beoefen word waar gelowiges uit verskillende kerke by geleentheid saam aanbid. Die wyse waarop dit in die kerk sal plaasvind, is die verantwoordelikheid van die plaaslike kerkraad."⁶⁷

Hierdie was duidelik die eerste tekens dat die Algemene Sinode nie geweet het wat om met dié betrokke probleem te maak nie, 'n probleem wat deur homself geskep is as gevolg

van die dubbelsinnighede in sy beleidstuk van 1974. Eer-
syds is die outonomie aan kerkrade oorgedra, en andersyds
is hulle "verplig" om aan die sinode besluite te voldoen -
besluite wat kompromieë behels het en wat geen duidelike
aanwysings gegee het nie. Die vraag kan met reg gevra
word, soos wat talle gemeentes dit ook gedoen het, waarom
fisiese saambid nodig was as dit "in die Gees" kon gebeur.

Ras, Volk en Nasie was nie die oplossing vir die kerk se
probleme nie. Die dubbelsinnigheid daarvan is deur die
lidmate uit beide kante van die spektrum duidelik aangetoon.
Die lompe hantering van die probleme tydens die Algemene
Sinode van 1978 het bloot bevestig dat die Ned. Geref. Kerk
hier vir homself 'n probleem geskep het, waarin hy verstrik
geraak het. Deur sy beleid van kompromieë het die Ned.
Geref. Kerk gevaarlik naby daaraan gekom om tussen die
spreekwoordelike twee stoele deur te val waarop hy probeer
sit het. Dit sou ook deur die Federale Raad van Kerke
bevestig word.

3.1.6 Die Federale Raad van Kerke

Op grond van die feit dat die verslag van die kommissie nie
betyds vir die vergadering van 16 - 25 Oktober 1974 in
Kaapstad vertaal kon word nie, het dit nie op die Federale

Raadsvergadering in 1974 gedien nie. Die Breë Moderatuur het soos volg reageer: "Ons sou graag die verslag wou bespreek met die Federale Raad, waar ons jonger kerke verteenwoordig is, maar moes die bevruggende samewerking, kommentaar en kritiek ontbeer. Dit was ongelukkig onvermydelik en nie opsetlik nie."⁶⁸ Dit is inderdaad jammer dat die jonger kerke geen amptelike kommentaar kon lewer op so 'n belangrike studiestuk nie, veral voordat dit gepubliseer is nie.

Die Federale Raad sou eers weer op 16 - 18 Maart 1978 in Pretoria vergader,⁶⁹ reeds drie jaar nadat *Ras, Volk en Nasie* gepubliseer is en die wêreld ingestuur is! Juis daarom is dit nie vreemd dat daar geen direkte kommentaar of enige verwysing na hierdie publikasie in die notules van dié vergadering voorkom nie. Die koeël was as't ware klaar deur die kerk en dit sou derhalwe geen doel dien om die dokument op daardie laat stadium te bespreek nie, en tog het van die lede van die FRK hulle wel implisiet teen die dokument uitgespreek.

Hierdie stelling word gestaaf deur die versoeke wat van die NG Sendingkerk in Suid-Afrika en die Reformed Church in Africa ontvang is dat die Federale Raad 'n sinode moes word.

Hierdie strewe na groter kerkeenheid oor volksgrense heen was duidelik in stryd met *Ras, Volk en Nasie* wat dit uitdruklik gestel het: "In sy vormgewing moet die kerk nie bo of los van die volk aan wie hy God's Woord verkondig bly swewe nie .... Daarom kan 'n verskeidenheid van volke ook 'n verskeidenheid van inheemse kerke tot gevolg hê" en verder "die kerk van Christus vertoon in ons bedeling wel 'n verskeidenheid van gestaltes wat met die volkere verskeidenheid saamhang."⁷⁰ Alhoewel *Ras, Volk en Nasie* wel van oop kerke praat was die basiese uitgangspunt dat elke volk sy eie kerk moes hê.⁷¹ Die blote feit dat twee van die Dogterkerke met hierdie versoek na die FRK gekom het, is 'n duidelike aanduiding dat hulle met *Ras, Volk en Nasie* verskil het.⁷² Hier was 'n duidelike mosie van wantroue in die beleid van afsonderlike kerke wat deur die blanke Ned. Geref. Kerk gehandhaaf is. Dit was dan ook te wagte dat die Breë Moderatuur van die Ned. Geref. Kerk 'n stuk sou voorlê waarin hulle standpunt teen die stigting van so 'n sinode duidelik gestel is, en waarin gepleit is dat die Federale Raad in sy huidige vorm moes bly voortbestaan.⁷³ Nadat debat gevoer is oor die onderskeie standpunte is tot stemming oorgegaan waar 25 ten gunste van 'n sinode en 12 daarteen gestem het.

Die volgende verdere besluite is deur die Raad geneem:

- " - Die huidige struktuur van die Federale Raad is nie doeltreffend om die doelstellings van die Kerke vir strukturele uitdrukking van hulle eenheid weer te gee nie.
- Daarom beveel die Federale Raad die vorming van 'n sinode in die plek van die huidige Federale Raad aan. Hierdie sinode moet saamgestel word uit die afgevaardigdes van die Ned. Geref. Kerk, die NG Sendingkerk, die NG Kerk in Afrika en die Reformed Church in Africa.
- Die Federale Raad kan behou word as die breër interkerklike verbinding van die familie van NG Kerke."⁷⁴

Wat die jurisdiksie van so 'n sinode aanbetref het die vergadering besluit dat "hierdie sinode behoort bevoegdheid verleen te word om bindende besluite te neem met 'n twee-derde meerderheidstem van die volle getal afgevaardigdes van die konstituerende kerke oor

- Die belydenisskrifte en leer van die kerk
- Die Kerkorde
- Alle ander sake wat direk betrekking het op gemeenskaplike belange van al die konstituerende kerke."⁷⁵

Uit hierdie besluite is dit duidelik dat een Ned. Geref. Kerk die doel was wat voor oë was. Dit was die eerste duidelike aanduiding in watter rigting die Dogterkerke wou beweeg, en terselfertyd 'n duidelike verwerping van die beleidstuk *Ras, Volk en Nasie*. Op hierdie wyse is die Ned. Geref. Kerk voor 'n fundamentele keuse gestel: die Moeder kon volhard met haar beleid van afsonderlike kerke en daardeur van haar Dogters vervreemd raak of sy kon hulle volwassenheid erken en saam 'n nuwe weg inslaan.

Hierdie besluite van die FRK het voor die vyfde Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk in 1978 gedien. Vanweë die groot hoeveelheid voorstelle en beskrywingspunte is dit na 'n Tydelike kommissie vir Algemene Sake verwys. Hierdie kommissie se aanbevelings is met 'n meerderheidstem aanvaar en het as volg gelui:

- "1. Die Sinode verklaar:
  - 1.1 dat die daarstelling van sinodes nie tot die wese van die kerk behoort nie, maar tot die welwese;
  - 1.2 dat daar nie gereformeerde kerkregtelike gronde bestaan vir die vorming van 'n oorkoepelende sinode wat bindende besluite vir outonome kerke kan neem nie;

- 1.3 dat 'n gesagdraende oorkoepelende sinode nie noodsaaklik is om óf sake van gemeenskaplike belang te bespreek óf uitdrukking te gee aan eenheid tussen outonome kerke van die Ned. Geref. Kerkfamilie nie;
- 1.4 dat 'n oorkoepelende sinode wat bindende besluite neem, inbreuk op die outonomie van selfstandige sinodes impliseer.
2. Die sinode wys in die lig hiervan die gedagte van en versoeke in verband met die daarstelling van 'n oorkoepelende sinode beslis af.
3. Die sinode stel steeds 'n hoë prys op die beleid van verskillende kerke vir verskillende volksgroepe soos dit onder die voorsienige beskikking van God gedurende die afgelope eeu en 'n half in Suid-Afrika gegroei en met buitengewone seën vir ons onderskeie Ned. Geref. Kerke ontwikkel het. Die sinode besluit derhalwe om by die beleid te volstaan.
4. Die sinode stel egter ewe hoë prys op die eenheidsband en nou skakeling tussen selfstandige kerke van die familie van Ned. Geref. Kerke. Die sinode besluit dat verband behou moet word deur die bestaande Federale Raad van Ned. Geref. Kerke wat desnoods deur meer uitgebreide verteenwoordiging

verder uitgebou kan word.

5. Aangesien die sinode ook oortuig is dat Protestantse Kerke van behoudende geloofsgrondslag nouer met mekaar behoort te skakel, gee die sinode aan die Breë Moderatuur opdrag om ondersoek in te stel en die volgende Algemene Sinode met aanbevelings te bedien oor die verantwoordelikheid van die Ned. Geref. Kerk om in Suider-Afrika die beste vorm van samewerking en kontak tussen sodanige kerke daar te stel."⁷⁶

Met hierdie besluit het die Ned. Geref. Kerk hom gehou by die beleid wat in *Ras, Volk en Nasie* gekonstateer is, maar terselfertyd ook die eerste tree op die weg van konfrontasie met die Dogterkerke gegee. Groot teleurstelling is veral deur lede van die Jongkerke uitgespreek en verhoudinge binne die familie is tot 'n spanningsvolle punt gedryf.⁷⁷ Per implikasie is *Ras, Volk en Nasie* se standpunt oor eie kerke vir afsonderlike volke met hierdie gebeure deur die Dogterkerke verwerp, en is die weg gebaan vir verdere konfrontasie binne die Ned. Geref. Kerkfamilie.

3.2 REAKSIE VANAF DIE BUITELAND

In sy boek *In die stroomversnellings* skryf dr FE O'Brien

Geldehuys, die eerste Direkteur van Ekumeniese sake, "Met Ras, Volk en Nasie en Volkereverhoudinge in die lig van die Skrif onder my arm het ek na Europa gegaan en dit oorhandig aan die top beheerliggame van die Protestantse Kerke in Engeland, Nederland, Duitsland en Switserland. Die versoek aan almal was: Hier is die NG Kerk se siening oor die Suid-Afrikaanse situasie. Maak 'n studie daarvan en laat ons dan verder daaroor praat."⁷⁸ Die Ned. Geref. Kerk wou duidelik die antwoord wat hy sedert *Cottesloe* aan die wêreld skuldig was nou wyd bekend maak. Hierdie ope uitnodiging tot reaksie is nie deur almal aanvaar nie, maar die wat wel reageer het, het skerp kritiese geluide oor die beleidstuk laat hoor.

3.2.1 Die Gereformeerde Kerke in Nederland (GKN)

Om die reaksie van die GKN op *Ras, Volk en Nasie* in die regte lig te sien moet teruggegaan word na die sitting van die Generale Sinode te Lunteren gedurende Maart 1974. Die hoofdis op die agenda by hierdie sinode was 'n verslag van die WRK, naamlik *Program to Combat Racism*. Hierdie verslag sou die verhouding tussen die GKN en die Ned. Geref. Kerk beslissend beïnvloed,⁷⁹ want dit was hierdie sinode wat besluit het om "zich te stelen achter het PCR wat betref het Speciale Fonds." Hierdie besluit het groot beroering in kerklike kringe in Suid-Afrika veroorsaak. Dit het daartoe

gelei dat 'n sterk afvaardiging van die GKN na Suid-Afrika gestuur is vir verdere samesprekings met die Breë Moderatuur se dagbestuur.⁸⁰ Hierdie samesprekings kon egter nie verhoed dat die Algemene Sinode in 1974 met 'n oorweldigende meerderheid 'n ingrypende besluit na aanleiding van 'n mosie van die Breë Moderatuur geneem het nie. Dit het gelui: "dat indien die sinode van die Gereformeerde Kerke in Nederland nie binne afsienbare tyd die ernstige leerdwalinge uit hulle midde deur middel van leertug verwyder nie, en indien hulle besluit insake steun aan terroriste op ons grense nie later as die eerste sitting van die volgende sinode herroep word nie, ons die band tussen die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Gereformeerde Kerke in Nederland as verbreek beskou."⁸¹

Die jare na 1974 is gekenmerk deur sporadiese korrespondensie en intieme gesprekke tussen die afgevaardigdes van die Ned. Geref. Kerk en die GKN rondom hierdie gewraakte besluit⁸² - duidelik 'n tydperk van spanningsvolle konfrontasie.

Teen hierdie agtergrond moet die reaksie op *Ras, Volk en Nasie* van die GKN dan ook gesien en geïnterpreteer word. Tydens die laaste samesprekings in Januarie 1978⁸³ is 'n

hoofsaaklike beoordeling deur die GKN van *Ras, Volk en Nasie* aan Breë Moderatuur van die Ned. Geref. Kerk voorgelê. Vanweë die groot belang van hierdie evaluering word dit in hooftrekke woordeliks weergegee.

Die beoordeling van *Ras, Volk en Nasie* word ingelei deur 'n positiewe aanname dat daar belangrike veranderinge in die Ned. Geref. Kerk se prinsipiële beskouing plaasgevind het, in so 'n mate dat die afvaardiging hulle grootliks daarmee kon vereenselwig.⁸⁴ Hulle was van mening dat: "in die bijbelse bezinning over de volkerenverhoudingen in Zuid-Afrika er in het standpunt van de N.G. Kerk een duidelijke verandering te bespeuren valt. Veel minder van vroeger wel het geval was wordt in dit geschrift getracht aan de idee van de eigensoortige ontwikkeling, als leidend beginsel van de Zuidafrikaanse politiek, een bijbelse fundering te geven."⁸⁵ Die afvaardiging was van mening dat die Christosentriese klem veel meer op die voorgrond geplaas is as bepalende faktor vir die optrede van die kerk in die Suid-Afrikaanse samelewing, en dat dit een van die grootste winspunte van *Ras, Volk en Nasie* was. En "wanner het door werking in de praktijk zou mogen verkrijgen, een geweldige verandering ten goede zou beteken."⁸⁶

Hand aan hand hiermee word die kritiek uitgespreek dat hierdie winspunt juis in 'n groot mate genegeer word deur "allerlei formuleringe en restricties dat men de bestaande praktijk teen een consequente toepassing van deze theologiese insigte tracht te beskerm" ⁸⁷ en verder: "Soms is dit voorranggeven aan bepaalde facetten van het staatkundige apartheidssysteem self zo overheersend, dat het licht van de bybelse boodskap nauwelijks de kans krigt zijn bevrijdende werking te doen." ⁸⁸ As voorbeeld vir hierdie stelling word die hele kwessie rondom *gemengde huwelike* gebruik. "Hoewel de N.G. Kerk teologiesch niet kan ontkenen, dat zodanige huwelijken door de Schrift niet verboden worden, blijft zij als kerk, zij het onder allerlei clausuleringe en versluierende redeneringe, toch zakelijk achter de Zuidafrikaanse immoraliteits-wetgeving staan, die huwelijken tussen blanken en niet-blanken verbiedt." ⁸⁹ Hieruit lei die afvaardiging af dat die Ned. Geref. Kerk op 'n indirekte wyse Bybelse gronde wil aanvaar vir hierdie bepaalde regeringswette.

Die afgevaardigdes meen verder dat: "een veel bybelse begrip van de verhouding tussen volk en volk, kerk en volk, kerk en overheid" ⁹⁰ in *Ras, Volk en Nasie* na vore kom en vervolg: "ook het oefenen van gerechtigheid als taak van

de overheid, van de profetsche critiek op de ongerechtigheid als taak van de kerk etc etc." Dit alles maak dat een allesoorheersende vraag egter gevra moet word naamlik: "Hoe kan een kerk als de Nederduitse Gereformeerde Kerk zulk een veelszins uitnemende theologie, die met ras en bodem en volkse identiteit, maar in Christus, in het Koninkrijk Gods zijn gerechtigheid haar uitgangspunt heeft, zich niettemin in zulke lovende woorden, met zul een 'besondere waardering', 'volgehoue belangstelling en voorbedding' achter 'die gesindheid en optrede van die sentrale, provinsiale en plaaslike owerhede en die betrokke ministers, departemente en amptenare van die RSA stellen en zich, wat met al de maatregelen, dan toch zeker met het streven van alle gezagsdragers van hoog tot laag in Zuid-Afrika vereenzelvigen?"⁹¹ Dit blyk duidelik dat die noue band tussen die Ned. Geref. Kerk en die staat vir die GKN 'n groot probleem was, wanneer hulle vervolg: "Hoe verder men leest, hoe onbedwingbaarder, ja hoe benauwender de vraag zicht opdringt: zyn de N.G. Kerk en haar synode, die dit alles heeft aanvaard en goedgekeurd, 'zich er dan niet bewust, dat er tussen de leer, die in dit geschrift is neergelegd en het door haar zo hoog geprezen optreden van die machthebbers in Zuid-Afrika een kloof gaapt, die nauwelijks te overbruggen schijnt? En ziet de N.G. Kerk

niet, dat deze politieke en sociale situasie ook har eigen verhouding met de niet-blanke kerke en christenen in hun land op een zodanige wijze beïnvloedt, dat het geen in dit geschrift over de eenheid van de kerke en over die zichtbare openbariang van die eenheid gezegd wordt, daaroor diep wordt overschaduwde?"⁹²

Die groot vraag wat derhalwe beantwoord moes word was, indien die kerke kennis gedra het van sy profetiese taak teenoor volk en owerheid, waarom hy niks gedoen het om die onreg wat in die samelewing bestaan het teë te gaan nie en duidelik kant gekies het ten gunste van die verontregtes in die samelewing, in plaas van om "al de lof en prijs" aan die Suid-Afrikaanse regering te bring nie.

Die verklaring meld dat, alhoewel dit pynlik is om die vrae te vra, is die doel daarvan om die "discrepantie tussen leer en leven" duidelik aan te toon. Die afvaardiging is van mening dat die oorsaak van hierdie "discrepantie" te vind is "dat in heel dit geschrift de fundamentele kwesie van de blanke suprematie over de niet-blanke volken in Zuid-Afrika en het souvereinerecht van de blanke regering om over depolitieke status, de woongebieden, de arbeidvoorwaarden, de algemene ontwikkelingsmogelijkheden van de

niet-blanken, kortom over hun fundamentele rechten en vreedheden te beskikken, niet prinsipiueel aan de orde, laat staan in Frage gesteld word. Veeleer is deze blanke suprematie, is dit blanke beskikkingsrecht over de niet-blanken, de grote voorveronderstelling, waaraan alles ondergeschikt gemaakt word wat voorts over de onderlinge verpligtingen van blank en niet-blank, over gerechtiged en liefde, over gebreken in de sameleving, over mogelijke kritiek van de kerk op de overheid gezegd word. Dit alles maak, dat hoe duidelik er ook afstand word genomen teenover allerlei onbijbelse opvattingen met betrekking tot het politieke en sosiale leuen (pietistiese scheidung van geloof en politiek, horizontalistiese opvatting van het Koninkrijk Gods etc. etc.), niettemin op het meeste aangelegen punt, de kritiese funksie van het Woord van God, zijn kragt verliest."⁹³

Dit vind volgens die afgevaardigdes veral plaas "wanneer de voor dit geschrift zeer fundamentele kwestie van de eigensoortige ontwikkeling van die verskillende bevolkingsgroepe aan de orde kom (p72)."⁹⁴ Dit blyk duidelik dat die konklusie waartoe *Ras, Volk en Nasie* oor hierdie saak gekom het naamlik: "'n Staatskundige stelsel wat gebou is op eiesoortige ontwikkeling by verskillende bevolkingsgroepe

kan in die lig van die Skrif prinsipiëel verantwoord word. Hierin moet egter altyd die gebod tot naasteliefde gestel word as die etiese norm vir die reëling van gesonde volkereverhoudinge"⁹⁵ vir die GKN 'n groot kopseer was. Die grootste probleem was die feit dat "dit stelsel van eigensoortige ontwikkeling etc. in Zuid-Afrika eenvoudig door de blanken aan de niet-blanke volken wordt *opgelegd*, op de wijze zoals de blanke regering dat belieft, zonder enig mede-beslissingsrecht van de niet-blanken, dat alle daaruit voortvloeiende maatregelen wederom daar de blanken worden gedecreteerd over de niet-blanken en zonder de niet-blanken, goedschiks of kwaadschiks; dat ieder verzet of protest daartegen als opstand tegen het wettig gezag wordt aangemerkt en ieder beroep op zelfbeschikkingsrecht van de niet-blanke bevolking, als revolutie, liberalisme of communisme wordt gebrandmerkt, dat op deze wijze in naam van het wettig gezag op grote schaal onderdrukking en tijrannie plaats vindt etc., etc. - dat alles komt in heel dit geschrift nergens aan de orde. Men krijgt de indruk, dat zelfs de vraag, of een 'eiesoortige ontwikkeling', die op deze wijze van overmacht, dwang, onderdrukking en slechts met de hulp van de mees draconische en vrijheidsberovende wetten tot stand moet komen, inderdaad 'in die lig van die Skrif prinsipiëel verantwoord kan

word', bij de opstellers van het geschrift nauwelijks is opgekomen. Immers niet de wil van alle betrokken 'verskillende bevolkingsgroepe', maar allen de wil van de blanke bevolkingsgroep is wet in Zuid-Afrika!

Slechts eenmaal - voor zover wij zien - wordt deze situatie met zoveel woorden genoemd, ne. op p. 33, maar dan geheel terloops, als gold hetgeen in Zuid-Afrika de spil is, waarom alles draait als een mogelijk eens voorkomend 'geval': 'in die geval, waar 'n volk tydelik in die posisie geplaas is om oor die lotgevalle van 'n ander volk of volkere te beslis, moet hy sy optrede noukeurig toets aan hierdie eis tot geregtigheid van veral noulettend waak teen selfbevoordeling ten koste van andere' etc. Uit heel het verband is duidelik, dat met 'die geval' hierdie situasie in Zuid-Afrika bedoeld is en met 'het volk, dat in die posisie geplaatst is om over de lotgevallen van een ander volk of volkeren te beslissen' die blanke bevolking van Zuid-Afrika."⁹⁶

Die afvaardiging was van mening dat twee sake uit bogenoemde duidelik blyk:

"Ten eerste, dat de vraag, of de blanken over het lot van de niet-blanke mogen en moeten beslissen, geen vraag is. Immers zij zijn 'in die posisie geplaas'. in de tweede

plaats: Er kan geen twijfel aan bestaan dat het geschrift van de N.G. Kerk met 'die eis van sociale gerechtigheid' ernstig bezig is."⁹⁷

Die feit dat talle maatskaplike probleme en dan veral trek-
arbeid en die verwoestende uitwerking wat dit op die
gesinslewe van Nie-blankes het, is aangeprys maar - "tot
de wortel van de ongerechtigheid dringt men aldus *niet*
door. De vulling van wat gerechtigheid hier zou moeten
betekenen blijft daarom beperkt tot het wegnemen van
bepaalde *gevolgen* van het onrecht. Zij bestaat niet in het
aan de kaak stellen van het onrecht zelf, nl. dat over
mensen wordt beskikt, met mensen wordt gesleept, mensen
worden vernederd zonder dat zij in hun eigen 'lotgevallen'
ook maar enige inspraak, zeggenschap, zelfbeschikkingsrecht
hebben."⁹⁸

Erkenning word gegee vir die feit dat "veel aandacht
aan de materiële kant van de sociale (on)gerechtigheid
geskenk ward en dat talle oplossings vir de probleem
aangebied word."⁹⁹ Nogtans is dit wat volgens die
afvaardiging ontbreek "de erkenning van de mens in zijn
volle, zijn eigenlijke mens-zijn, zijn vrijheid en recht
als gelykwaardige teenover andere mense ... zij spaart,

ontziet wat juist als de wortel van alle kwaad de Suidafrikaanse sameleving bedreigt en vergiftig: het kwaad van de discriminatie, dat de blanken hun dominerende positie vezekert."¹⁰⁰

Wat die Ned. Geref. Kerk en Sending aan betref word erkenning gegee vir die feit dat dié kerk groot werk op die terrein verrig het. Kritiek word egter uitgespreek teen die feit dat *Ras, Volk en Nasie* klem lê op die *eenheid van die kerk* wat bely en beleef moet word, maar dat dit nie in die praktyk so funksioneer nie. Hieruit vloei daar vir die afvaardiging drie belangrike vrae voort:

- "a) hoe komt het, dat in dit geschrift, waarin het juist over de volkereverhouding, ook in de kerk, gaat alléén de blanke moeder aan het woord is en de niet-blanke dochters wel as gelykwaardig erkend, maar geen ogenblik zelf naar hun mening gevraagd wordt? Was het niet noodzakelijk geweest aan de totstandkoming van dit geschrift ook de niet-blanke N.G. Kerken te doen deelnemen?
- b) De verhouding van blanke en niet-blanke kerken komt in dit geschrift slechts ter sprake onder het hoofd: Kerk en Sending (hoofdstuk 4) en wordt niet

behandeld onder het hoofd 'Die Kerk, die Koninkryk en die Ekumene' (hoofdstuk 2). Wordt daardoor niet al te zeer de indruk gewekt, dat de niet-blanken kerken, voortdurend als dochterkerken aangeduid, nog nauwelijks in hun zelfstandigheid worden erkend en nog geheel als *object* van beraad en overleg en nergens als zelfstandige partners functioneren? Loopt de N.G. Kerk niet het gevaar de indruk te wekken, dat zij in de kerklijke verhoudingen evenals in de maatschappelijke, de blanke suprematie nog geheel als uitgangspunt neemt?"¹⁰¹

- c) Dertens handel die afvaardiging oor die hele tema van kerkeenheid. Alhoewel die uitgangspunt aangeprys word, verklaar die verslag: "Wat wij echter missen is de *wil* en de *aandrang* tot zichbare gemeenschap; wat wij overal voelen en tasten is de weerhouding, de nadruk op het exeptionele ('sporadiese') van gemeenschappelijke aanbidding, de vrees om de met gewillige kerkraden en kerkleden te prikkelen."¹⁰²

Alhoewel daar dus wel heelwat positief deur die GKN raakgesien is, sluit hulle hulle verslag 'in grote onbevredigdheid" af. Hierdie ontevredenheid spruit voort

uit die feit dat hulle hulle nie meer positief oor die verslag kan uitspreek nie, juis omdat die geskrif van "zoveel toegewijd Schrifteonderzoek getuigt en daarvan ook zulke duidelijke resultate naar voren brengt." Die groot beswaar is egter dat "de principiële consequentie, die daaruit getrokken dient te worden, helaas ontbreekt."¹⁰³ Verdere ontevredenheid spruit ook voort omdat "wij daardoor niet in staat zijn onze geestelijke verbondenheid met de Nederduitse Gereformeerde Kerk en onze diepe besorgdheid ten aanzien van de volkeren van Zuid-Afrika gestalte te geven door ons solidair met haar te verklaren, haar met raad en daad bij te staan in de moeilijke positie, waarin zij zich zonder twijfel bevindt. Wij moeten ons, tot ons diep leedwezen in het geding, dat land en volk van Zuid-Afrika zo diep verdeelt, tegenover haar stellen; stellig niet tegenover de belijdenis en de leer, die in het geschrift 'Ras, Volk en Nasie' tot uitdrukking wordt gebracht, maar tegenover de houding, die de N.G. Kerk - naar onze overtuiging - ondanks deze belijdenis en leer blijft innemen tegenover de politiek van blanke suprematie en eigenrichting, waaraan de niet-blanke volken onderworpen worden. Wij kunnen onze blijvende verbondenheid met de N.G. Kerk slechts waarmaken in ons voortdurend gebed en door op broederlijke doch besliste wijze haar af te manen van de

heilloseweg, waarop zij zich naar onze diepe overtuiging bevindt; en dat wel op grond van hetgeen zij zelf in het door haar aanvaarde en goedgekeurde geschrift zo duidelijk als de eis van Gods heilig Woord in het licht heeft gesteld."¹⁰⁴

Dit is duidelijk dat die GKN ernsige kritiek teen RVN uitgespreek het. Die kern van die kritiek is ongetwyfeld die politieke bestel wat in Suid-Afrika aan die orde was, naamlik die beleid van afsonderlike ontwikkeling. Volgens die GKN het die Ned. Geref. kerk by monde van *Ras, Volk en Nasie* hierdie beleid Bybels gesanksioneer. Dit was ook onverstaanbaar dat die Ned. Geref. Kerk wel teologies van sy profetiese roeping kennis gedra het, maar dit nie prakties uitgevoer het nie. Hierdie kritiek van die GKN het *Ras, Volk en Nasie* tot op die been oopgekloof en die diepliggende skisofreniese spanning wat daar in die beleidstuk was ontbloot.

Dat hierdie kritiek 'n bepalende faktor was in die finale verbreking van die bande tussen die GKN en die Ned. Geref. Kerk omdat *Ras, Volk en Nasie* duidelik nie aan die verwagtinge voldoen nie, kan nie ontken word nie. Dieselfde kritiek wat deur die WRK in 1960 te *Cottesloe* uitgespreek

is¹⁰⁵ het ook hier duidelik na vore gekom. Na 14 jaar was die Ned. Geref. Kerk volgens die GKN basies nog op dieselfde pad, en is die wortel van die kwaad naamlik apartheid nog nie profeties krities aangespreek nie. Binne die mileu van die GKN se besluit om die PCR-fonds te ondersteun is hierdie kritiek deur die Ned. Geref. Kerk as eensydig afgemaak. Dieselfde kritiek uit ander oorde sou egter by sommige kerkleiers die vraag laat ontstaan of dit nie inderdaad geregverdig was nie.

3.2.2 Die Gereformeerde Ekumeniese Sinode

Vir die eerste keer sedert sy bestaan het hierdie liggaam in Suid-Afrika vergader op uitnodiging van die Ned. Geref. Sendingkerk in Suid-Afrika. In samewerking met die Ned. Geref. kerk in Suid-Afrika is al die reëlins getref en kon die afgevaardigdes gerieflik gehuisves word. Die vergadering is in die sinodale saal in Kaapstad vanaf 10 tot 20 Augustus 1976 gehou en het uit meer as 100 afgevaardigdes uit 38 kerke in 25 lande bestaan.¹⁰⁶

Alhoewel *Ras, Volk en Nasie* nog nie op daardie stadium aan die afgevaardigdes beskikbaar gestel was nie¹⁰⁷ is twee sake wat direk met die beleidstuk verband hou deur die Ned. Geref. Kerk geopper, naamlik *gemengde huwelike* en

gesamentlike aanbidding.¹⁰⁸ Die kerk se standpunt oor hierdie sake is duidelik weer onder die aandag van die afgevaardigdes gebring. Die sinode het derhalwe aan albei hierdie sake aandag gegee.

3.2.2.1 Gemengde Huwelike

In 1972 het GES te Sydney die volgende besluit oor gemengde huwelike geneem: "Holy Scripture does not give a judgement about racially mixed marriages; contracting a marriage is primarily a personal and family concern. Church and state should refrain from prohibiting racially mixed marriages, because they have no right to limit the free choice of a marriage partner on the ground of race or colour."¹⁰⁹

Dit was veral op grond van hierdie besluit dat daar in *Ras, Volk en Nasie* 'n hele hoofstuk aan *gemengde huwelike* gewy is. Die saak sou dus outomaties weer in 1976 ter prake moes kom.

Die Advisory Committee IV het voorgestel dat die besluite van Sydney deur die onderstaande vervang word:

"1.1 Holy Scripture does not give any explicit judgement about racially mixed marriages.

Biblical teaching on marriage and on the unity of mankind however offers no ground to regard such marriages as impermissible.

1.2 Marriage is not only a personal concern, but also involves the individual's relations towards God, the church, the family and society.

1.3 In practice account will have to be taken of the role which religious, cultural and ethnic differences may play in the adaption within the marriage on personal, family and social level. Here the church has a prophetic and pastoral calling.

1.4 Church and state should refrain from limiting the free choice of a marriage partne on the grounds of race or colour."¹¹⁰

Na verskeie amendemente is die volgende besluit eenparig geneem: "Holy Scripture does not give any explicit judgement abou racially mixed marriages. Biblical teaching on marriage and on the unity of mankind offers no ground to regard such marriages as impermisble. Marriage is not only a personal concern, but also involves the individual's relationship towards God, the church, the family an society. In practice account will

have to be taken of the problems which racial, ethnic and cultural differences may cause in a marriage on the personal, family and social level. Church and state should refrain from limiting the free choice of a marriage partner on the grounds of race or colour. In all these matters the church has a pastoral and prophetic calling."¹¹¹

Hieruit is dit duidelik dat daar nog steeds 'n groot kloof tussen die standpunt van die Ned. Geref. Kerk soos dit in *Ras, Volk en Nasie* weergegee is en die GES was. Die GES was steeds van mening dat nóg die staat nóg die kerk enige mens kan verbied om met iemand van 'n ander ras in die huwelik te tree, en tog het die standpunt van die Ned. Geref. Kerk ook 'n duidelike invloed op hierdie herformulering van die Sydney besluit gehad. Dit is veral die deel wat lui: "In practice account will have to be taken ... " wat duidelik terug gevoer kon word na die rol wat die praktyk ook in *Ras, Volk en Nasie* gespeel het. Ook die laaste toevoeging: "In all these matters the church has a pastoral and prophetic calling" dui op 'n duidelike verwatering van die Sydney besluit. Alhoewel die GES dus per implikasie kritiek teen *Ras, Volk en Nasie* gelewer het, is die stem van die Ned. Geref. Kerk nog

duidelik gehoor en het die Ned. Geref. Kerk dus in 'n mate tog erkenning vir sy standpunt gekry, sonder dat dit onvoorwaardelik verwerp is. Dit was egter die laaste sitting van hierdie sinode waar hierdie standpunt van die Ned. Geref. Kerk nog geduld is.

3.2.2.2 Gesamentlike Aanbidding

Die Ned. Geref. Kerk wou opnuut sy eie standpunt oor *gesamentlike aanbidding* ook onder die aandag van die GES bring. Hulle het derhalwe voorgestel dat "Resolution no 11 Common Whorship", wat soos volg gelui het: "(i) The unity of the Body of Christ should come to expression in common whorship, including Holy Communion, among Christians regardless of race. It may be that linguistic or cultural differences make the formation of separate congregations, often with their own type of preaching and whorship, advisable; in these cases it is wise not to force an outward and therefore artificial form of unity but to recognize the differentiation within the circle of God's people. However, the worshipping together of people of diferent races is a sign of the deepest unity of the church, and can be an example for the life of society as a whole"¹¹² geamendeer word sodat dit as volg sou lees: "The unity of the Body of Christ should come

to expression in common whorship, including the Lord's Supper, among Christians regardless of race. It may be that linguistic or cultural differences make the formation of seperate congregations often with their own type of preaching and whorship advisable; in these cases it is wise not to force an outward and therefore artificial form of unity but to recognize the differentiation within the circle of God's people. The existence of different churches for different indigenious groups *must* be accepted, but no person may be excluded from common whorship solely on the grounds of race or colour.

The whorshipping together of people of different races, is as sign of the unity of the church and the communion of the saints and can be a Christian witness for the life of the world."¹¹³

Op grond van hierdie voorstel van die Ned. Geref kerk het die GES die volgende voorstel van "Advisory Committee IV" aanvaar:

"The unity of the church as the body of Christ must be acknowledged. It may be that linguistic or cultural differences make the formation of seperate congregations,

often with their own type of preaching and whorship, advisable; in these cases it is wise not to force an outward and therefore artificial form of unity by to recognise the differentiation within the circle of God's people. Where different churches for different indigenous groups exist, no person may be excluded from common whorship on grounds of race or colour. Common whorship, including the Lord's Supper, among Christians regardless of race is an expression of the unity of the body of Christ. Such whorshipping together of people of different races, is a sign of the unity of the church and the communion of the saints and can be a Christian witness to the world."¹¹⁴

Dit blyk duidelik uit bogenoemde dat die Ned. Geref. Kerk sy invloed laat geld het. Veral die frase: "to recognize the differentiation within the circle of God's people" dui aan dat die beleid van differensiasie of dan ook afsonderlike kerke ook hier 'n groot rol gespeel het.

Waar die Ned. Geref. Kerk in sy voorstel aangedring het op die feit dat: "the existence of different churches for different indigenous groups *must be accepted*", is hierdie feit in die aanvaarde voorstel heelwat sagter

gestel en terwyl die Ned. Geref. Kerk ook van mening was dat: "no person may be excluded from common whorship *solely* on the grounds of race or colour", het die aanvaarde voorstel bloot gelui: "no person may be excluded from common whorship on grounds of race or colour." Alhoewel die Ned. Geref. Kerk se standpunt wel geakkomodeer is, het die GES tog ook in sy besluit aangetoon dat daar wel 'n klemverskil teenwoordig was. Die poging van die Ned. Geref. Kerk om sy beleid soos in *Ras, Volk en Nasie* vervat hier 'n besluit van die GES te maak, het duidelik nie ten volle geslaag nie. Alhoewel die GES *Ras, Volk en Nasie* per implikasie dus nie ten volle verwerp het nie is dit ook nie ten volle aanvaar nie. Wanneer die 1980, 1984 en 1988 sinodebesluite van GES bestudeer word, is dit duidelik dat hierdie die klein begin van kritiek teen die Ned. Geref. Kerk was. Gaandeweg sou hierdie sinode ook inval in die wêreldkoor van protes teen die beleid van die Ned. Geref. Kerk.¹¹⁵

3.2.3 Die Switserse Federasie van Protestantse Kerke

Die Switserse Federasie van Protestantse Kerke het gedurende 1978 'n besoek aan Suid-Afrika gebring, en terselfertyd 'n geskrif: *Theology - Advocate or Critic of Apartheid? A Critical study of the "Landman Rapport"*

(1974) of the Dutch Reformed Church (SA) aan die Ned. Geref. Kerk oorhandig.¹¹⁶

Hierdie rapport oor *Ras, Volk en Nasie* was een van die deeglikste en omvattendste kritiese studiestukke wat oor dié beleidstuk die lig gesien het. Dit het 31 bladsye beslaan en is inhoudelik in drie hoofstukke verdeel naamlik:

- "0 Introductory Remarks
- 1 The Theological Basis of the Report
- 2 Specific Problems"¹¹⁷

Vanweë dié omvattendheid, maar ook groot historiese belang van die dokument en die feit dat dit onbekombaar is, word die samevatting wat deur die outeurs self aan die begin van elke hoofstuk gemaak is, hier verbatim weergegee.

3.2.3.1 Theology - Advocate or Critic of Apartheid?

"0 Intoductory Remarks"

Die geskrif word ingelei deur 'n aantal opmerkings waarin bepaalde voorveronderstellings aanvaar word:

"1. A critical appreciation must include an effort to do justice to the inherent logic of the Report itself.

2. The DRC's Report itself contains criticism of the

situation in South Africa but this criticism keeps within definite limits, which constitute one of the main problems of the Report.

3. In reading a theological Report of this kind and subjecting it to criticism, we ourselves are also addressed and faced with the question: Is not our own pastoral and theological approach to the question of Nation and State such that all the questions we must put to our brothers and sisters in South Africa are also, *mutatis mutandis*, questions directed to our own theology and church policy?"¹¹⁸

Hierna volg die "eerste hoofstuk" van die verslag wat handel oor die teologiese basis van *Ras, Volk en Nasie*, ondermeer oor die interpretasie van die Bybel; die Ned. Geref. Kerk se standpunt oor heilsgeskiedenis; God se dade in die wêreld en in die geskiedenis en ekklesiologie.

"1. The Theological Basis of the Report

1.1 Biblical Interpretation

In accordance with sound Reformed tradition, the Report rejects a biblicistic method of

interpretation. It warns us not to interpret the biblical texts against the grain of their context or to treat the Bible as if it were a textbook of sociology or ethnology and so on; i.e. expecting it to yield information or principles of a sociological or ethnological character contrary to its obvious main thrust.

It is questionable whether these hermeneutic principles have been consistently applied in the actual course of the study. In fact the Report rejects reference to the 'historical situation' as a hermeneutic principle and makes the quest for principles which are valid regardless of time or place the supreme goal of biblical interpretation. These methodical approaches conflict with the anti-biblicist principle. One of the inevitable consequences of a dehistoricising interpretation of this kind is a loss of sensitivity to the historical remoteness of the world of the Bible and the contemporary world. The South African race problem as viewed by white South Africans is therefore projected into the biblical situation and the inevitable impression left with the reader of the Report is that of a 'racist' interpretation of the

Bible."¹¹⁹

"1.2 The standpoint of 'salvation history'

In the Report of the DRC (SA) the tension in the 'history of salvation' between the 'already' and the 'not yet', between God's revelation in Christ and the expectation of the Kingdom of God, plays a major role. It is repeatedly stressed that the knowledge of this 'not yet' should not mislead Christians into a 'quietist' attitude. Yet the Report's main thrust is directed against 'horizontalism' and 'ecumenical theology', i.e. against the illusion that changing this world is equivalent to establishing the Kingdom of God. The constant emphasis in the Report is that a divinely willed situation of imperfection is characteristic of the present time, a situation of imperfection is characteristic of the present time, a situation dominated by sin and in which we can only strive against the worst effects of sin. All that the Church can establish in the world are signs of the coming Kingdom of God, depending on the circumstances at any given time.

We must emphasise on the contrary that the dynamic factor of the presence of God in His Spirit 'today'

is too little in evidence if at all. Yet the Spirit of God is the power of His Kingdom already at work in the world. More attention to the pneumatological dimension would have saved the Report from the fatalistic tone it now carries. We must also ask how far this static view may also be due to the strict doctrine of predestination which is reflected even in these pages."¹²⁰

"1.3 God's action in the world and in history

The theology of the Report is consciously aligned to 'salvation history'. But this alignment remains purely 'formal' unless it is realized that the history of salvation implies the 'material' dimension of incarnation. Incarnation is meant here in the strict christological sense as well as in a wider sense. For the fact that God became man in Jesus Christ and reveals Himself in human history has consequences going far beyond the field of christology, consequences which have not been allowed for in the Report.

Various symptoms enable us to diagnose this lack of a theology of the incarnation, including:

- A yawning gap between the Church's proclamation

- and its concrete witness;
- The 'verticalism' of the Report - an illusion in the struggle against supposed 'horizontalism' - exacts its toll by depriving the authors of the Report of any reasonable explanation of the horizontal elements of their own commitment;
  - A ghetto-ecclesiology combined simultaneously with a naive confusion of the Church with Nation and State;
  - A failure to note the connections between language and historical context."¹²¹

"1.4 Ecclesiology

Despite its fidelity to the traditional confessional statements, the ecclesiology of the Report reveals a fatal lacuna. It fails to take sufficient account of the character of the Church is presented as a fellowship. When the fellowship of the Church is presented as a 'spiritual fellowship' the Report is in danger of 'spiritualising' its ecclesiology. Under these circumstances, other 'horizontal' loyalties tend to prevail over 'vertical' loyalties which call for fellowship in the Church. Consequently the ties with the 'population group' seem

stronger in the Report than the obligation to church fellowship in Christ."¹²²

Die volgende hoofstuk handel oor spesifieke probleme in *Ras, Volk en Nasie* soos wat die Switserse kerke dit geïdentifiseer het naamlik: Eenheid, Geregtigheid, Liefde en Vrede.

"2. Specific Problems

While it is not possible to discuss all the unresolved questions in detail we cannot avoid at least some reference to the problems which we consider to be the most far-reaching. Some sequence being necessary, and if possible one which is not unfamiliar to the authors of the Report, I shall present my comments under the headings: Unity, Justice, Love and Peace, concepts which play an important role in the Report itself."¹²³

"2.1 Unity

The emphasis placed by the Report itself on the unity of the human race is to be welcomed. But the weight of this thesis is seriously weakened by the consistent presentation of the diversity of peoples,

languages and 'races' divinely willed and by the defence of the justification of as 'separate development' of these peoples.

The unity of mankind is considered to transcend all differences and divisions; but the question of the concrete consequences which should follow the recognition of this unity is hardly raised at all.

When we speak of the unity of the Church, it should be possible to affirm that one of the tasks of the Church of Christ, the new Adam, is to establish in the midst of its plurality signs of the unity of mankind on the basis of both creation and new creation, within a world which elevates division to a supreme principle."¹²⁴

"2.2 Justice

How is the prophetic task of the Church, to which appeal is frequently made, compatible with the positivist attitude to law which permeates the whole Report? The diagnosis of the consequences of the apartheid policy offered in the Report itself ('problems' p. 76f., 'points of friction' p. 84) is so devastating (e.g. restriction of sovereignty, job reservation, homelands, townships, the situation of

the coloureds and Asians) that one wonders how such a policy can still be endorsed in principle and proposals be made for improving it. The truth is, however, that the theological hermeneutic examined in 1.1 of this paper makes such an attitude, which seems so inconsistent to the outsider, really quite consistent, by making it possible to demonstrate that the Bible, while not enjoining 'separate development' does not actually forbid it either.

On the basis of individual statements in the Report, it is permissible to ask whether apartheid is sinful (the sinful division of peoples for selfish motives) or merely threatened by sin, as are all human undertakings.

But even the measure of justice attainable in this world demands a fundamental change of direction to make it possible for all the groups involved ('population groups') to enjoy equal rights of selfdetermination."¹²⁵

"2.3 Love

In theory, the command to love the neighbour plays an important part in the Report, since it is one of the ethical principles of timeless validity which can

be derived from the Scriptures. It must also be the ethical standard for the regulation of relationships among peoples (p. 33). But this authentically Calvinist (Puritan) principle finds scarcely any concrete application at all; this is due to the methodological principles already pointed out (esp. in 1.2 and 1.3: Eschatological passivity and insufficient attention to the dimension of incarnation issue in practice in an ill-founded two kingdoms doctrine).

The dimension of brotherly love is strikingly absent in the chapters dealing with relationships between the Dutch Reformed Church in South Africa and its 'daughter churches' (paternalism instead of partnership).

Since Christ's love finds symbolic expression in the marriage of Christians, the Church should firmly oppose any interference by the State in matters related to marriage (prohibition of mixed marriages)."¹²⁶

"2.4 Peace

Peace cannot be adequately defined in terms of its opposite (for example, as the opposite of war or

conflict etc.). Peace means that harmonious relations prevail between God and man and between man and man. When harmonious relations between men are made impossible by enforced segregation, order may prevail for a time but not peace, for order is by no means the equivalent of peace. Such order is based on force (e.g. compulsory transfer of population, etc.) and not only endangers 'peace in the biblical sense' but also peace in the sense of 'the absence of war'.

Peace presupposes reconciliation. Reconciliation includes:

- renouncing attempts to justify oneself;
- admission and confession of one's own sin;
- readiness to repent (metanoia = change of mind and all its practical consequences);
- readiness to take the initiative in reconciliation and to lose face in doing so.

Our contribution to reconciliation in South Africa presupposes our readiness to express our solidarity with our South African brothers and sisters in sin and forgiveness."¹²⁷

Dit blyk duidelik uit bogenoemde dat die opstellers van

hierdie geskrif *Ras, Volk en Nasie* deeglik bestudeer het en al die probleme duidelik blootgelê het. Hierdie kritiek op *Ras, Volk en Nasie* is deur 'n kerklike afvaardiging wat ook professore van die teologiese fakulteite ingesluit het in 'n eendaagse konferensie bespreek. Tydens hierdie geleentheid was die afgevaardigdes van mening dat die geskrif en die Ned. Geref. Kerk se antwoord daarop 'n veel indringender teologiese konferensie vereis het, en die Ned. Geref. Kerk is deur die Switserse Kerke uitgenooi om die gesprek in Switserland voort te sit.

Die konferensie is vanaf 2 - 6 April 1979 te Le Louverain Switserland gehou. Die Suid-Afrikaanse afvaardiging het bestaan uit dr FE O'Brien Geldenhuys, dr EPJ Kleynhans, proff JA Heyns, CWH Boshoff, AB du Toit, NJ Smith, PA Verhoef en WD Jonker.¹²⁸

Die hoofdoel van die beraad was om te besin oor die verantwoordelikheid van die kerk in die huidige Suid-Afrikaanse opset. Die afgevaardigdes is in drie groepe verdeel wat bestaan het uit 'n Bybelse groep, 'n Dogmatologies-etniese groep en 'n Missiologies en Ekumeniese groep.¹²⁹

'n Finale rapport is aan die einde van die konferensie opgestel. Hierin is opnuut beklemtoon dat die boodskap van die Woord van God ook vandag konkrete gestalte in die samelewing moet kry, dat die kerk in sy bestaan, van God ontvang, dat die kerk die liggaam van Christus is, dat die unieke eenheidskarakter van die kerk vereis dat dit oop sal wees en dat daar geen onverenigbaarheid tussen broederlike gemeenskap en die verskeidenheid van persone bestaan nie. Dat die kerk die dienskneg is van die Here, en daarom ook self moet dien. Die afgevaardigdes het beklemtoon dat hulle saamstem dat die taak van die kerk gesien moet word as die van versoening, solidariteit en hoop.¹³⁰

Wat egter van besondere belang was, was 'n sewetal kritiese vrae wat deur die Switserse Kerke aan die Ned. Geref. Kerk vir verdere oorweging gerig is naamlik:

"Doen die N.G. Kerk alles in sy vermoë om hierdie solidariteit met almal wat ly in die huidige situasie in die Republiek van Suid-Afrika te betoon?"

Bv. met: -

1) almal wat nie kan deelneem in die beslissings oor die

toekoms van Suid-Afrika nie

- 2) wat aangehou word sonder behoorlike regsproses of ingeperk word om politieke redes
- 3) wat in Suid-Afrika bly sonder wetlike regte
- 4) wat hulle self nie ten volle kan ontwikkel nie as gevolg van die gebrek aan voldoende onderwys in die verlede
- 5) wat hoewel hulle oor dieselfde kwalifikasies beskik steeds wag op gelyke werkseleenthede
- 6) wat geskei is van hulle families deur die sisteem van trekarbeid
- 7) wat die naasbestaandes is van hulle wat uit die Republiek van Suid-Afrika gevlug het."¹³¹

Die Switserse afvaardiging het beklemtoon dat hulle geen kollektiewe beskuldiging wou rig nie en ook nie opsoek was na 'n leë erkenning van skuld nie, maar juis wou bevestig dat hulle vir die Ned. Geref. Kerk en vir hulle self bid sodat moed, volharding en wysheid geskenk mag word.¹³²

Dit is dus duidelik dat ook die Switserse Federasie van Protestantse Kerke 'n sterk appél op die Ned. Geref. Kerk gemaak het, en uit hulle pad gegaan het om hulle stand-

punt op 'n objektiewe eerbare manier te stel. Die feit dat hulle selfs bereid was om 'n Ned. Geref. deputasie vir samesprekings na Switserland te nooi beklemtoon juis die erns waarmee hulle die hele aangeleentheid benader het. Wanneer hierdie appél met die van *Cottesloe* vergelyk word¹³³ is die tekens van ooreenkoms helder sigbaar. Die Ned. Geref. Kerk is naamlik hier in Switserland opnuut uitgedaag om aktief betrokke te raak by die samelewingsprobleme van alle bevolkingsgroepe in Suid-Afrika. Om hieraan te voldoen sou die kerk duidelik moes afwyk van sy beleid van eie kerke vir afsonderlike volke. Per implikasie het die uitdaging van die Switserse Kerk behels dat die Ned. Geref. Kerk sy tradisionele beleid krities en omvattend sou moes hersien.

Wat egter soos 'n paal bo water uitstaan is dat die kritiek wat die Switserse Kerke teenoor *Ras, Volk en Nasie* geopper het in 'n groot mate ooreengestem het met die kritiek van die GKN. Skrifgebruik, die profetiese roeping van die kerk, aktiewe betrokkenheid by samelewingsprobleme, steun aan die regeringsbeleid van afsonderlike ontwikkeling en klem op volkereverskeidenheid was van die belangrikste probleme. Die kloof tussen teologie en praktyk is opnuut aangetoon. Gaandeweg het die verskil-

lende strome van kritiek begin saamvloei om 'n magtige rivier te vorm, wat aan die aanstorm was teen 'n brose damwal. Dit sou net 'n kwessie van tyd wees voordat hierdie wal sou breek.

3.2.4 Die Gereformeerde Bond van Duitsland

Na afloop van die Switserse beraad het die Suid-Afrikaanse afvaardiging na Duitsland vertrek om afgevaardigdes van die Gereformeerde Bond van Duitsland te ontmoet.

Die samesprekinge op 9 April het begin deurdat Joachim Guhrt verslag gedoen het van die konsultasie wat vanaf 12 - 16 Maart 1979 in Pretoria gehou is.¹³⁴ In die samesprekinge wat hierop gevolg het, is sterk klem gelê op die kerk se verantwoordelikheid om te sorg dat niemand in Suid-Afrika as tweederangse burgers behandel word nie.¹³⁵ Die Ned. Geref. afvaardiging het toegegee dat indien hulle die *status quo* sou probeer handhaaf almal op rampspoed sou afstuur, maar het dit ook duidelik gemaak dat nie die taak van die kerk is om die politieke sisteem of situasie te verander nie.¹³⁶ Sterk klem is verder gelê op die feit dat die Kerk van Jesus Christus, God se verteenwoordiger, God se agent vir rekonsiliasie in Suid-Afrika is, en daarom mag die kerk hom nie identifiseer met die uitsluitlike

belange van die blankes of van die swartes nie. Deur radikale standpunte na of een of die ander kant in te neem sou niks verbeter nie, maar eerder spanning en konfrontasie veroorsaak.¹³⁷

Die namiddag is gewy aan 'n bespreking van die sogenaamde Barmenverklaring waarin prof Esser, die moderator van die Gereformeerde Bond 'n uiteensetting gegee het van wat presies in die dertigjare die kerk in Duitsland, die evangeliese "bekenende" belydeniskerk daartoe gedwing het om die verklaring op te stel en daarvolgens te probeer lewe. Die Barmenverklaring het juis daarop gestaan dat Jesus Christus in Sy gemeente die middelpunt van God se openbaring aan die wêreld is. Juis daarom moet die gemeentes so lewe sodat hulle op alle vlakke van die maatskappy van die burgergemeenskap moet deursuur met die krag van sy getuienis wat nie op enige iets anders dui as die eise van die evangelie van Jesus Christus en sy heerskap wat in die lewe van die kerk moet geld nie.¹³⁸ Die samesprekings is in 'n broederlike gees afgesluit, met die verwagting van noue ekumeniese bande.

Op 22 September 1979 het die "Executive Committee of the Reformierte Bund" die volgende deklarasie aangaande sy

verhouding met die gereformeerde kerke in Suid-Afrika uitgereik.¹³⁹

In hierdie verklaring is aandag gegee aan die Duitse weergawe van *Ras, Volk en Nasie*: "Menschliche Beziehungen der Völkerschaften Südafrikas in Licht der Heiligen Schrift,"¹⁴⁰ en beklemtoon dat: "Without going into this report in detail, there are some questions discussed which are of real significance for further meetings and discussions."¹⁴¹

Die res van die verklaring bestaan dan ook uit 'n aantal kritiese vra oor *Ras, Volk en Nasie*. Die eerste vraag naamlik: "Ethnology - a Theological Principle?"¹⁴² handel oor die veelbesproke volkereverskeidenheid. Die deklarasie lui: "The central issue to which the report first turns and from which it arrives at ecclesiological and ethical statements, is the evaluation of the diversity of peoples in biblical testimony."¹⁴³ Met verwysing na *Ras, Volk en Nasie* se hantering van die Ou- Nuwe Testament konkludeer die Reformierte Bund: "We can therefore, only regard the NG report of 1974 as a theological confirmation of the present political system in South Africa, in which the seperation of the races means in practice the dominion of

the one and the discrimination, denial of rights and exploitation of the other. Even when it is said that the precept of the love of one's neighbour is valid as the ethical norm for the correct ordering of relations between racial groups, the love of one's neighbour is still subordinate to the principle of separate development."¹⁴⁴

'n Tweede vraag wat gevra word, handel oor "The Use of Scripture". Erkenning word gegee vir die feit dat *Ras, Volk en Nasie* reg aan die begin bepaalde hermeneutiese riglyne neerlê, maar die Skrifgebruik van dié beleidstuk word tog bevraagteken. Die verklaring lui: "It is plain to see that the report tries to act in accordance with this principle. It is to be asked however, how, for all that, it reaches an interpretation of Scripture which makes the diversity of peoples and its resultant principle of separate development the central factor of the understanding it has gained. We are here faced with a use of Scripture which has already often led the Church in its history the wrong way"¹⁴⁵ en verder "The message of the Bible does not order the facts of the world, but moves men away from set positions in today's world and frees them from false structures."¹⁴⁶

'n Derde vraag handel oor die "Politico-social Role of the Church." Die Reformierte Bund meen dat die Ned. Geref. Kerk probeer om "from its understanding of Scripture to maintain a perception and ordering of a suitable attitude for Christians and for the Church in the present situation in South Africa. In this connection, however, the Church puts itself at the disposal of the state system as a stabilising factor, and in doing so becomes an institution of 'civil religion' whose function it is to preserve the social system that happens to exist at the moment."¹⁴⁷

'n Vierde vraag handel oor die "Biblical Destiny of Mankind" Hier word alle klem gelê op die versoening wat Christus kom bewerk het gelê. "It is therefore the Church's duty to preach reconciliation, to live by it, and to stand up for it." Die verklaring lui verder: "a system of living together that is based on separation according to ethnic groups stands in contradiction to reconciliation. Apartheid or separate development isolate men from one another and reconciliation is thereby denied."¹⁴⁸

'n Vyfde vraag wat gevra word, handel oor die "Prophetic Function of the Church." Die Reformierte Bund is duidelik van mening dat die Ned. Geref. Kerk nie sy profetiese

roeping vervul nie, en vra: "Where do they show themselves as advocates for those of mankind whose fundamental rights have been taken from them?"¹⁴⁹ Die Reformierte Bund was van mening dat: "The concrete prophetic utterance and action in South Africa must be experienced by die churches there themselves."¹⁵⁰

'n Verdere belangrike aspek wat in die verklaring aangeraak word, is die Eenheid van die Kerk. Klem word gelê op die feit dat die Bybel eenheid ken: "not only as unity of the spirit, but put into effect in bodily communion, so that no one is master over the other" en vervolg dan: "It is with sorrow that we see that the reformed churches of South-Africa are far removed from the lived communion of the Body of Christ."¹⁵¹

Die verklaring word afgesluit met die volgende konklusies:

- "1. We, the Reformierte Bund, wish to strengthen and support the black reformed churches in a consciousness of the fact that they have the right and the duty as sufferers of injustice to argue for justice and fairness as the expressions of reconciliation. They cannot simply wait until justice is offered and conceded to them.
2. We wish to promote the black churches of South Africa

further in their ability to take up a clear position which they can advocate before the public of their own land and of the whole world on those questions which concern their ecclesiastical, social, political, and economic disadvantage.

3. We wish, in solidarity with the black reformed churches of South Africa, also to maintain our dialogue with the white reformed churches."¹⁵²

Dit is duidelik dat bogenoemde kritiek teen *Ras, Volk en Nasie* langs dieselfde weë beweeg het as die van talle ander kerke. Volkereverskeidenheid, Skrifgebruik, steun aan regeringsbeleid, die afwesigheid van 'n versoenende rol, die profetiese roeping van die kerk en kerkeenheid is nogmaals uitgewys as probleme in dié beleidstuk. Die Reformierte Bund het hulle hierdeur gevoeg by 'n koor van protes teen die amptelike beleidstuk van die Ned. Geref. Kerk - *Ras, Volk en Nasie*. Die rivier het nog magtiger begin aanstroom teen die verbrokkelende damwal. In 1982 sou die wal finaal breek en deur die vloedwater meegesleur word.

3.3 RAS VOLK EN NASIE: GEWEEG EN TE LIG BEVIND

Wanneer die reaksie op *Ras, Volk en Nasie* bestudeer word is die verskillende oorde waaruit die kritiek gekom het insigge-

gewend. Dit is opvallend dat die meeste reaksie wat vanuit Suid-Afrika self gekom het *Ras, Volk en Nasie* gekritiseer het omdat die besluite wat daarin vervat was te liberaal sou wees. Veral twee sake het aandag geniet, naamlik *gemengde huwelike* en *gesamentlike aanbidding*. Byna al die reaksie uit eie geleedere het die sinodebesluite hieroor verwerp, omdat dit in stryd was met die "tradisionele beleid van afsonderlike ontwikkeling." Dit blyk dus duidelik dat die oorwegend konserwatiewe lidmate van die Ned. Geref. Kerk nie geneë geneem het met die besluite nie. Daar was 'n duidelike gevoel téén die beleidstuk.

Hierdie stand van sake word die beste geïllustreer deur die woorde van die redakteur van *Die Kerkbode* net na die publikasie van *Ras, Volk en Nasie*: "Dit is 'n belangrike publikasie omdat die amptlike standpunte van ons Kerk oor hierdie brandende kwessie daarin saamgevat word" en dan vervolg hy: "By die lees van hierdie boekie moet daar egter met twee sake rekening gehou word: Die eerste is dat die boekie nie deurgaans in die presiese teologiese taal en terminilogie gestel is wat in die oorspronklike verslag voor die sinode gegee is nie. Dit is 'n vereenvoudigde samevatting sodat die gewone belangstellende lede van die publiek wat nie die voorreg gehad het om in die gebruik van

ingewikkelde teologiese terme geskool te word nie, dit ook kan opneem en vir hulleself duidelikheid kan kry oor die sake waaroor dit gaan en die standpunte van ons Kerk daaroor. Die tweede saak wat hiermee ten nouste saamhang, is 'n waarskuwing: dat iemand wat in hierdie boekie stellinge of uitdrukkinge teëkom waarmee hy nie vrede het nie, nie somaar daarmee op loop moet gaan en daarop by voorbaat allerlei konstruksies moet gaan bou nie, maar homself liewers eers moet vergewis van die oorspronklike teks."¹⁵³ Hierdie apologetiese relaas oor die "boekie" wat immers die amptelike beleidstuk van die Ned. Geref. Kerk was, en wat wêreldwyd versprei is toon duidelik aan dat *Ras, Volk en Nasie* wat die lidmate van die Ned. Geref. Kerk aan betref, nie aan hulle vereistes voldoen het nie. Dit was volgens baie 'n breuk met die tradisionele, iets wat onnodig was, en waarvoor hulle geen rede kon insien nie. Wat *Ras, Volk en Nasie* betref het die oorwegend konserwatiewe lidmate van die Ned. Geref. Kerk dit geweeg en te lig bevind. Presies dieselfde wat by *Cottesloe* gebeur het, het ook in 'n mindere mate hier gebeur - alles wat afgewyk het van regeringsbeleid, is veroordeel en bevraagteken - omdat die lidmate van die Ned. Geref. Kerk gewoon was aan 'n kerklike beleid wat regeringsbeleid onderskryf het. Nogmaals het die gevaarligte vir die kerk begin flikker.

Solank as wat die kerk die tradisionele beleid van afsonderlike ontwikkeling en afsonderlike kerke vir verskillende volke sou bly handhaaf, sou daar geen probleme wees nie. Enige afwyking is met groot agterdog bejeen en summier veroordeel. Juis daarom was daar soveel kritiek oor *gemengde huwelike* en *gesamentlike aanbidding*. Die Ned. Geref. Kerk het wat talle van sy lidmate betref, gevaarlik naby daaraan gekom om hierdie verbode grense te oorskry.

Ook vanuit die buiteland het dieselfde reaksie gekom, al was dit dan om presies die teenoorgestelde redes. Reeds by die *Cottesloe-beraad* in 1960¹⁵⁴ het die WRK 'n appél op die Ned. Geref. Kerk gemaak om homself te verantwoord ten opsigte van die probleme in die Suid-Afrikaanse samelewing. *Ras, Volk en Nasie* was hierdie antwoord, en tog is dit vanuit alle oorde en ook in die buiteland gekritiseer en bevraagteken. Dat *Ras, Volk en Nasie* as beleidstuk nie die paal in die buiteland gehaal het nie word die beste geïllustreer deur die verslag van die afvaardiging van die Ned. Geref. Kerk na verskillende oorsese konsultasies: 1 - 16 April 1979.

"Ons as afgevaardigdes lê die volgende aanbevelings aan die betrokke kerklike liggame voor vir gunstige oorweging:

1. Die Sinode wys 'n kommissie van vakkundiges aan wat *Ras, Volk en Nasie* grondig sal hersien en verwerk. Die motivering hiervoor is die volgende:
  - 1.1 Sy besluit oor die noodsaaklikheid van voortgaande besinning oor volkereverhoudings.
  - 1.2 RVN was bedoel, in die eerste plek, as 'n standpuntstelling van die N G Kerk as 'n poging om helderheid te kry in eie geleedere en standpuntstelling ten opsigte van sy eie lidmate, dit wil sê, vir interne gebruik.
Maar hierdie publikasie is in die afgelope vier jaar wyd versprei in die buiteland en dit blyk dat daar talle misverstande ontstaan het as gevolg van die aanwending van die interne idioom.
  - 1.3 Sedert 1974 is daar in die kerk daadwerklik verder besin oor hierdie aangeleenthede.
  - 1.4 Die kommentaar wat van verskillende kerke en instansies ingekom het, regverdig verdere oorweging."¹⁵⁵

Wanneer al hierdie kommentaar bestudeer word, is dit duidelik dat dit hoofsaaklik uit kritiek bestaan het waarvan die volgende die vernaamste was:

- 1) Die gesag en hantering van die Skrif ten opsigte van uitsprake wat in *Ras, Volk en Nasie* voorgekom het.
- 2) Die historiese situasie in Suid-Afrika wat as hermeneu-

tiese sleutel aangewend is.

- 3) Die eksegesi van Gen 11 (par 9.1 in RVN) in die lig van sy teologiese boodskap.
- 4) Die feit dat 'n bepaalde politieke beleid, naamlik die van afsonderlike ontwikkeling Skriftuurlik gefundeer is.
- 5) Die standpunt rondom *gemengde huwelike*.
- 6) Die feit dat die nadere omskrywing van bepaalde begrippe soos geregtigheid, menseregte e.a. afwesig was.
- 7) Die versoeningsrol wat die kerk moes speel in die samelewing.
- 8) Die hele redenasie rondom eenheid en verskeidenheid binne die Ned. Geref. Kerk, en die meegaande kwessie oor gesamentlike aanbidding.
- 9) Die profetiese stem van die kerk wat nie hard genoeg gehoor is nie - ten opsigte van die staat en die politieke stelsel.
- 10) Onbetrokkenheid van die kerk by die nood van duisende Nie-blanke Suid-Afrikaners.

Aan die wortel van hierdie kritiek was ongetwyfeld die skisofreniese onderskeid tussen leer en lewe wat in *Ras, Volk en Nasie* gemaak is. Die hele standpunt rondom *gemengde huwelike* dien hier as uitstekende voorbeeld.

Alhoewel *Ras, Volk en Nasie* lui dat: "die verbod op 'rasgemengde' huwelike in die Skrif oorwegend godsdienstig gemotiveerd is en dat die Bybel hom nie letterlik vir óf teen sodanige huwelik uitspreek nie"¹⁵⁶ word die praktyk tot norm gemaak wanneer bevestig word dat sodanige huwelike "uiters ongewens"¹⁵⁷ is. Uit al die kritiek wat gelewer is, was die grootste probleem hierdie kloof wat daar tussen leer en lewe bestaan het. Met die leer van die kerk was daar in der waarheid nie soveel fout te vind nie, maar sy onvermoë om hierdie leer tot sy volle implikasies deur te voer was 'n groot bron van ongenoegdoening.

Net soos by *Cottesloe* het die Ned. Geref. Kerk hom vasgeloop, en het sy antwoord nie aan die vereistes voldoen nie. Te midde van die 1976 Soweto-onluste en die dood van die swart aktivis Steve Biko was die vrae wat vanaf die buiteland gevra is al dringender en die kritiek al skerper. Die onvermoë van die kerk om hierop 'n antwoord te bied word duidelik geïllustreer deur die gebeure rondom die ekumeniese bande met die Reformierte Bund.

In 'n persverklaring wat die Reformierte Bund se verklaring van 22 September 1979 vergesel het, word die volgende gesê: "Against the background of the terrible consequences of the

Homeland policy, against the background of the news we get about torture and banning, against the background of a church divided according to race, we have asked their advocating for the disadvantages and oppressed and their involvement in the struggle for church unity.

Our dialogue partner could not give a satisfactory answer, because they had to hold on in general to the present official line of the N.G.K. as outlined in the 1974 Synod Report 'Human relations and the Sout African scene in the light of the Scripture.'"¹⁵⁸

Ras, Volk en Nasie kon nie antwoord op die vrae wat gevra is nie. Die tragiese gevolge hiervan word duidelik uit die besluit van die Reformierte Bund op 24 April 1982 waarin hulle verklaar dat: "Unfortunately the Reformierte Bund does not see itself at the moment in a position to continue official dialogue with the Nederduitse Gereformeerde Kerk."¹⁵⁹ Hierdie besluit is geneem nadat 'n afvaardiging Suid-Afrika besoek het, en samesprekinge gevoer is op 31 Januarie 1982. Tydens hierdie samesprekinge: "the representatives of the NG Church referred essentially to the report 'Human Relations and the South African Scene in the Light of the Scripture' sanctioned by the 1974 NG Church Synod and examined in our own Declaration."¹⁶⁰ Dit kon die Reformierte Bund nie tevre-

de stel nie - die gevolg - die opskorting van dialoog en kontak totdat die Ned. Geref. Kerk self 'n basis vir hernude dialoog sou skep:

"1.1.1 by concrete support in word and deed, acting as an advocate, of those who suffer under the system of Apartheid;

1.1.2 by public witness on behalf of reconciliation and justice;

1.1.3 by unequivocal Synod resolution which reject Apartheid in the spheres of church and politics, within the meaning of the Declaration of 1979."¹⁶¹

Ook die Switserse Federasie van Protestantse Kerke sou in 1982 finaal alle amptelike kontak met die Ned. Geref. Kerk verbreek as gevolg van die onvermoë van die kerk om positief te reageer op die kritiese vrae wat die Switserse Kerke aan die Ned. Geref. Kerk gevra het.¹⁶²

Die Ned. Geref. Kerk was met *Ras, Volk en Nasie* terug in die troebel waters soortgelyk aan die in 1960.¹⁶³

Ras, Volk en Nasie moes as gespreksbasis dien - en dit het, maar het nie aan die verwagtinge voldoen nie. Dit kon die

vrae wat gevra is nie beantwoord nie. Net soos in die jare na 1960 het die Ned. Geref. Kerk nou twintig jaar later weer ekumenies geïsoleerd geraak. Die dialoog wat rondom *Ras, Volk en Nasie* begin het, het ook daar gestrand. Met reg kan beweer word dat die Ned. Geref. Kerk met hierdie beleidstuk vanuit die brandpunt in 'n doodloopstraat beland het - *Ras, Volk en Nasie* is geweeg, maar te lig bevind.

Uit ander oorde sou nuwe impulse moes kom, impulse op weg na vernuwing, 'n nuwe beleid en 'n nuwe beleidstuk!

3.4 SAMEVATTING:

Die Ned. Geref. Kerk het hom ten doel gestel om met *Ras, Volk en Nasie* as amptelike beleidstuk 'n basis vir dialoog te skep. Dit was daarom dan ook nie vreemd dat die kerk met hierdie stuk in die brandpunt beland het nie.

Reeds tydens die sitting van die Algemene Sinode in 1974 het hewige openbare reaksie in die media verskyn. Vir die volgende jare sou twee kontensieuse sake die onderwerp van menige brief in korrespondensie kolomme wees, naamlik: *gemengde huwelike* en *gesamentlike aanbidding*. Die besluite oor hierdie aangeleenthede het veral nie die goedkeuring van meer konserwatiewe lidmate weggedra nie.

In gemeentes, ringe en sinodes was daar beroering en oral is waarskuwende klanke gehoor. Met *Ras, Volk en Nasie* het die Ned. Geref. kerk volgens sy meerderheid lidmate so ver gegaan as wat hy maar kon. Die FRK het egter in teenstelling met die algemene gevoel binne die blanke Ned. Geref. Kerk die beleidstuk implesiet verwerp.

Ras, Volk en Nasie is egter ook in die buiteland versprei. Die GKN, die Switserse Federasie van Protestantse Kerke, die Reformierte Bund in Duitsland en die GES het hewige kritiek teen die beleidstuk van hulle kant af laat hoor. Dieselfde vrae wat tydens die *Cottesloe-beraad* gevra is, is weer gevra, en *Ras, Volk en Nasie* kon nie daarop antwoord nie. Dit het weer eens gelei tot byna totale ekumeniese isolasie van die Ned. Geref. Kerk.

Die hewige kritiek vanuit konserwatiewe kringe binne Suid-Afrika en die onaanvaarbaarheid van die beleidstuk in die buiteland het duidelik getoon dat *Ras, Volk en Nasie* geweeg is, maar te lig bevind is. Vanuit die brandpunt het die kerk daarmee in 'n doodloopstraat beland. Nuwe impulse sou nodig wees om hom weer daaruit te kry!

3.5 VOETNOTAS

1. Die Transvaler, 22 Oktober 1974, p 7
2. Die Burger, 22 Oktober 1974, p 1
3. Die Burger, 31 Oktober 1974, p 18
4. Die Burger, 22 Oktober 1974, p 15
5. The Argus, October 22 1974, p 5
6. Die Transvaler, 23 Oktober 1974, p 8
7. Die Transvaler, 24 Oktober 1974, p 6
8. Die Burger, 31 Oktober 1974, p 18
9. Die Burger, 23 Oktober 1974, p 1
10. Die Burger, 2 November 1974, p 18
11. Die Burger, 22 Oktober 1974, p 1
12. Die Burger, aw, p 15
13. Die Kerkbode, 28 Januarie 1976, p 115
14. Die Kerkbode, aw, p 115
15. Die Kerkbode, aw, p 115
16. Die Kerkbode, 31 Maart 1976, p 413
17. Die Kerkbode, aw, p 413
18. Die Kerkbode, aw, p 413
19. Die Kerkbode, 4 Augustus 1976, p 151
20. Die Kerkbode, aw, p 151
21. Die Kerkbode, aw, p 151
22. Die Burger, 23 Oktober 1974, p 1
23. Die Transvaler, 23 Oktober 1974, p 8

24. Die Burger, 2 November 1974, p 10
25. Die Burger, aw, p 10
26. Vergelyk as voorbeeld die artikel van LJ Swanepoel in Die Kerkbode, 14 Julie 1976, p 50 ev.
27. Die Kerkbode, 20 Oktober 1976, p 8
28. Die Kerkbode, 1 Desember 1976, p 694
29. Handeling van die Wes-Transvaalse Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 908 - 909
30. Ras, Volk en Nasie, p 100
31. Ras, Volk en Nasie, p 86
32. Vergelyk hoofstuk 2 van hierdie studie
33. Ras, Volk en Nasie, p 96 - 101
34. Handeling, aw, p 909
35. Handeling, aw, p 910
36. Handeling van die Noord-Transvaalse Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 262 - 263
37. Handeling, aw, p 367
38. Handeling, aw, p 499
39. Ras, Volk en Nasie, p 86
40. Ras, Volk en Nasie, p 87
41. Vergelyk hiervoor 3.1.2 van hierdie studie
42. Ras, Volk en Nasie, p 86
43. Handeling, Wes-Transvaal, p 910
44. Vergelyk hoofstuk 1 van hierdie studie

45. Handeling van die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika, 1975, p 479
46. Handeling van die Vrystaatse Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 200
47. Handeling van die Suid-Transvaalse Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 471
48. Handeling van die Natalse Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 452
49. Handeling van die Midde-Afrika Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 141
50. Handeling van die Oos-Kaaplandse Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1975, p 419
51. Handeling van die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika, 1975, p 25
52. Handeling, aw, p 26
53. Handeling, aw, p 203
54. Handeling, aw, p 25
55. Handeling, aw, p 25
56. Handeling, aw, p 26
57. Handeling van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk, 1978
58. Handeling, aw, p 30
59. Handeling, aw, p 30
60. Vergelyk hoofstukke 5 en 6 van hierdie studie

61. Handelinge, aw, p 31
62. Handelinge, aw, p 31
63. Vergelyk punt 3.2.4.2 van hierdie studie
64. Handelinge, aw, p 980
65. Handelinge, aw, p 980
66. Handelinge, aw, p 980
67. Handelinge, aw, p 981
68. Notule van die Vergadering van die FRK, 1978, p 11 - 12
69. Notule, aw, p 11 - 12
70. Ras, Volk en Nasie, p 46
71. Ras, Volk en Nasie, p 47 - 48
72. Hierdie verskil sou binne jare op 'n totale breuk uit-
loop - vgl hoofstuk 4 van hierdie studie
73. Handelinge, aw, p 550
74. Handelinge, aw, p 551
75. Handelinge, aw, p 551
76. Handelinge, aw, p 891 - 895
77. Vergelyk hoofstuk 4 van hierdie studie
78. FE O'Brien Geldenhuys, aw, p 81
79. PB van der Watt, Die Ned. Geref. Kerk 1905 - 1975, p
138
80. PB van der Watt, aw, p 140
81. PB van der Watt, aw, p 141
82. PB van der Watt, aw, p 141

83. Handeling van die Algemene Sinode van die Ned. Geref.
Kerk, 1978, p 41
84. Handeling, aw, p 122
85. Handeling, aw, p 122
86. Handeling, aw, p 122
87. Handeling, aw, p 122
88. Handeling, aw, p 123
89. Handeling, aw, p 123
90. Handeling, aw, p 123
91. Handeling, aw, p 123
92. Handeling, aw, p 123
93. Handeling, aw, p 124
94. Handeling, aw, p 124
95. Ras, Volk en Nasie, p 72
96. Handeling, aw, p 124
97. Handeling, aw, p 125
98. Handeling, aw, p 125
99. Handeling, aw, p 125
100. Handeling, aw, p 126
101. Handeling, aw, p 126
102. Handeling, aw, p 126
103. Handeling, aw, p 127
104. Handeling, aw, p 127
105. Vergelyk hoofstuk 1 van hierdie studie

106. Handelinge, aw, p 48
107. Acts of the Reformed Ecumenical Synod, 1976, p 278
108. Acts, aw, p 278
109. Acts of the Reformed Ecumenical Synod, 1972: ook
Handelinge van die Algemene Sinode van die Ned. Geref.
Kerk, 1974, p 35
110. Acts of the Reformed Ecumenical Synod, 1976, p 47
111. Acts, aw, p 47
112. Acts, aw, p 279
113. Acts, aw, p 279
114. Acts, aw, p 47
115. Vergelyk hiervoor die Handelinge van GES, 1980, 1984 en
1988
116. Verslag van die Oorsese Afvaardiging aan die Breë
Moderatuur, 1979, p 23
117. Theology - Advocate or Critic of Apartheid?
118. Theology, aw, p 3
119. Theology, aw, p 6
120. Theology, aw, p 9
121. Theology, aw, p 13
122. Theology, aw, p 17
123. Theology, aw, p 19
124. Theology, aw, p 20
125. Theology, aw, p 24

126. Theology, aw, p 28
127. Theology, aw, p 31
128. DRC Africa News, Vol 4, Mei 1979
129. Verslag, aw, p 4
130. Verslag, aw, p 4
131. Verslag, aw, p 6
132. Verslag, aw, p 6
133. Vergelyk hoofstuk 1 van hierdie studie
134. Bylae tot die Hersieningskommissie vir Ras, Volk en
Nasie, Bylae 8, p 1
135. Bylae, aw, p 1
136. Bylae, aw, p 1
137. Bylae, aw, p 2
138. Bylae, aw, p 2
139. Handeling van die Algemene Sinode van die Ned. Geref.
Kerk, 1982, p 155
140. Handeling, aw, p 156
141. Handeling, aw, p 156
142. Handeling, aw, p 156
143. Handeling, aw, p 156
144. Handeling, aw, p 157
145. Handeling, aw, p 157
146. Handeling, aw, p 157
147. Handeling, aw, p 157

148. Handelinge, aw, p 157
149. Handelinge, aw, p 158
150. Handelinge, aw, p 158
151. Handelinge, aw, p 158
152. Handelinge, aw, p 159
153. Die Kerkbode, 28 Mei 1975, p 691
154. Vergelyk hoofstuk 1 van hierdie studie
155. Bylae tot Hersieningskommissie
156. Ras, Volk en Nasie, p 98
157. Ras, Volk en Nasie, p 100
158. Handelinge, aw, p 159
159. Handelinge, aw, p 160
160. Handelinge, aw, p 160
161. Handelinge, aw, p 160
162. Die Kerkbode, 30 Junie 1982, p 1
163. Vergelyk die groot mate van ooreenstemming tussen die Cottesloe-beraad se verklaring in hoofstuk 1 van hierdie studie en die verklaring van die Reformierte Bund